

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година IV, број 2

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2018.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година IV/2

Ниш 2018.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. IV, Number 2

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2018.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. IV, Number 2

Niš 2018.

САДРЖАЈ

Ljubiša Mitrović PLEDOAJE ZA PROMETEJSKU SOCIOLOGIJU U SLUŽBI KREIRANJA ALTERNATIVNIH PROJEKATA RAZVOJA I UPRAVLJANJA U SAVREMENOM DRUŠTVU	11
Milivoje Pavlović INTRODUCING ACCIDENT TO THE SPHERE OF THE AESTHETIC (REFLECTING UPON MIROLJUB TODOROVIC'S STOCHASTIC POETRY)	21
Miodrag Milenović Miljan Jović NOSTALGIJA – KOMPONENTA EMOCIONALNOG IDENTITETA	37
Милош Ђорђевић Алекса Поповић СРПСКИ МИТРОПОЛИТИ И ЦАРСКИ СЛУЖБЕНИЦИ КАО ЛОКАЛНА ЕЛИТА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 18. ВЕКА	47
Ivan Ilić PROBLEMI KONSOCIJALNE DEMOKRATIJE	61
<i>ПРИКАЗИ</i>	
Надежда Јовић ЛЕПОТА У КУЛТУРИ БУГАРА И СРБА	73
Татјана Трајковић ЈЕЗИЧКЕ, КУЛТУРНЕ И ДУХОВНЕ СПОНЕ	77

PLEDOAJE ZA PROMETEJSKU SOCIOLOGIJU U SLUŽBI KREIRANJA ALTERNATIVNIH PROJEKATA RAZVOJA I UPRAVLJANJA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Rezime

Iako je nastanak sociologije bio u znaku velikih prosvetiteljskih očekivanja, savremena sociologija je glavniinom svojih istraživačkih potencijala stavljena u pogon reprodukcije vladajućih društvenih odnosa i apologije predatorskog neoliberalnog kapitalizma. Dominantne njene teorijsko-metodološke orijentacije danas su: neopozitivizam, funkcionalizam i teorija racionalnog izbora. One utiču ne samo na izbor problema i saznajni nivo, već i kulturno-socijalnu orijentaciju poziva sociologa. Ovakva analitička, tzv. vrednosno neutralna sociologija duboko je integrisana u postojeći poredak, a njena istraživanja instrumentalizovana su od centra korporativne i politokratske moći za legitimizaciju njihove uloge u savremenom društvu.

Nasuprot ovakvoj apologetski orjentisanoj sociologiji, autor pledira za izgradnju kritičke, alternativne prometejske sociologije – kao kritičke nauke slobode (Ž. Gurvič, A. Turen), koja ne sme da razdvaja traganje za istinom od traganja za dobrotom/pravdom (I. Volerstin). U tom smislu, autor se slaže sa P. L. Bergerom da sociologija nije toliko oblast koliko perspektiva i ukoliko ta perspektiva ne uspe, otvara se put „mogućoj smrti discipline“. Kako sociologija ne bi doživela takav udes u savremenosti, ona se mora osloboditi mita o vrednosnoj neutralnosti i razviti se u kritičku prometejsku sociologiju slobode u službi Istine, Dobrote i Emancipacije ili, kako ukazuje Z. Bauman, alternativna sociologija predlaže radikalno preuređenje sociologije: da se od nauke i tehnologije neslobode, pretvori u nauku i tehnologiju slobode; da se uspostavi kao nova kulturna politika u službi ljudske slobode. Takva sociologija, izgrađena na novoj integralnoj socijalnoj paradigmi, ne bi se redukovala na puku sociografiju i ideološku estetizaciju postojećeg poretka, već bi kroz kritičku valorizaciju javnih politika, uporedo kreirala i alternativne projekte održivog razvoja i upravljanja, humanizacije društva i emancipacije čoveka. Svojim stvaralaštvom, ona bi pomogla kroz brojna akcijska/participativna istraživanja – da se ostvari tranzicija tranzicije, odnosno, da se strategija tranzicije modelira i realizuje na principima socijalne odgovornosti i solidarnosti, kao i da nauka afirmiše svoju prometejsku/interventnu ulogu u društvenim promenama, a sociologija osvoji humanistički status emancipirajuće sociologije.

Ključne reči: apologetska sociologija, prometejska/alternativna sociologija, tranzicija, strategije razvoja i upravljanja.

SOCIOLOGIJA I MIT O PROMETEJU

12

Mit/simbol Prometeja označava čovekovo pravo na pobunu i samo-oslobođenje. Prometej je prvi počeo da sudbinu ljudi pretvara u istoriju, u čovekovo pravo na izbor i slobodu.

Literatura je obradila ovaj mit od stare Helade do naše savremenosti: od Eshila, Šelija, Getea, Rilkea do Kamija. Prometejev čin pobune protiv svesti Grčkog vrhovnog boga Zeusa, označio je put ka racionalnoj spoznaji-filozofiji, nauci i čovekovom pravu da akcijom stvara svoju istoriju.

Istorija čovečanstva ilustruje taj napor za razvojem ne samo materijalnih snaga društva, oličen tehnološkim i ekonomskim razvojem, već i za ostvarivanje novih dometa duhovne emancipacije čoveka. U tom horizontu razvoj racionalne društvene svesti, dalje je podsticao čovekovu moć upravljanjem sopstvenom sudbinom. U tom kontekstu nastalo je i rađanje sociologije u XIX veku, koja je proizišla iz duha pokreta moderne i prosvetiteljstva i građanske revolucije. Francuski sociolog Rejmon Aron, objašnjavajući uslove u kojima je nastala sociologija, između ostalog istakao je: dve su tekovine buržuaske revolucije – na političkom planu emancipacija podanika u građanina, a na duhovnom – nastanak sociologije kao nauke. Još je *Ogist Kont*, nestor sociologije kao nauke, isticao da je sociologija kao nastajuća nauka, kraljica svih nauka koja deluje u duhu krilaticе: istraživati da bi se saznalo, saznati da bi se predvidelo i delovanje. Prema ovom autoru sociologija kao pozitivna nauka treba da zameni religiju i odigra reformističku integrativnu ulogu u nastajećem građanskom društvu. Pri tom treba istaći da je Kont, u ključu njegove teorije pozitivizma, zasnovao svojevrsnu sociologiju poretka. Nasuprot Kontu, *Karl Marks* će, sa suprotne teorijske pozicije - istorijskog materijalizma, zasnovati dijalektičku sociologiju revolucije, kao istraživački i duhovni organon osvešćavanja proletarijata – od klase po sebi u klasu za sebe i ostvarivanja socijalne proleterske revolucije, tj. transformacije klasnog u besklasno društvo.

Savremeni francuski sociolog *Alen Turen*, u svojim delima: „Sociologija akcije“ i „Za sociologiju“, između ostalog, ukazuje da je sociologija nastala rušeći dva mita: da je istorija delo bogova ili vladara. Nasuprot tome, on smatra da su i društvo i istorija izraz sistema akcija društvenih aktera. Naime, u njegovoj akcionalističkoj teoriji društvo se samoproizvodi na osnovu strategija i sistema delovanja društvenih pokreta.

Istorijsko iskustvo pokazuje da se čovečanstvo brže oslobađalo mita o bogovima, a presporo o vođama. U tom smislu na delu je dominacija svojevrsne političke mitologije, u kojoj je došlo do potcenjivanja društvenih aktera: masa, klasa, društvenih pokreta (ali i države, političkih partija, obrazovanja itd.). Nasuprot kritičkoj sociologiji, u savremenosti još uvek dominiraju mitovi o ulozi harizmatičnih vođa.

Istorija razvoja sociologije pokazuje kako i ona nije imuna od idealizacije i instrumentalizacije, te da je njena saznavna i socijalna uloga ra-

zličito ostvarivana i interpretirana, od njenog nastanka do danas. Između ostalog, o tome govori činjenica rascepljenosti i diferencijacije sociologije na konzervativnu i revolucionarnu, na sociologiju poretka ili status quo, i alternativnu sociologiju, kao sociologiju otpora i slobode. Na to su ukazivali različiti teoretičari od R. Milsa, preko Alena Turena do J. Habermansa, A. Guldnera i Z. Baumana.

Sociologija rođena u XIX veku, iz krize građanskog društva, a u savremenosti/danas je i sama u krizi i njen samoproizvođač. Ona je nastala iz pokreta Moderne i Građanske revolucije, kao duhovni ogranon emancipacije građanstva i demistifikacije društvenih činjenica i humanizacije društva. Iako je izašla iz kritičkog uma Prosvetiteljstva, sa velikim ambicijama da pomogne demistifikaciji istorije i socijalnih činjenica i omogući realizaciju procesa humanizacije društva i oslobađanja čoveka, ona je, nažalost, danas i sama postala generator novih oblika mistifikacije/ očaravanja/pomračenja uma i porobljavanja čoveka.

U uslovima kapitalizma i postmoderne kulture, sociologija se izgubila u šumi disciplinarnog haosa; postajeći razbijena/fragmentisana nauka o haotičnom svetu novog svetskog nereda. Instrumentalizovana i na nov način ideologizovana, savremena sociologija kao da se vrti u krug svog paradoksa; da od nauke, koja je nastala iz pokreta emancipacije, kao akter samoosvešćivanja, uspona i borbe građanstva, danas postaje organon novih oblika mistifikacije i manipulacije ljudskim dušama, u službi snaga mega kapitala, korpokratije i koalicije tehno-birokratskih-politokratskih elita novog svetskog poretka.

ZAŠTO SU SE DRUŠTVENO-HUMANISTIČKE NAUKE „RAZBOLELE NA SMRT“? I IMA LI IM LEKA?

Kritičko razmatranje položaja i krize savremenih društveno-humanističkih nauka, ukazuje da je najveći deo njihovih pogona duboko integrisan u vladajući poredak kapitalizma, i da svesno ili nesvesno sledi kurs apologije, neoliberalne ideologije globalnog kapitalizma. Na delu su procesi snažne deformacije: ideologizacije i instrumentalizacije društvenih nauka. One su redukovane – da se bave popularizacijom tekućih javnih politika, umesto da su akteri kritičkog istraživanja i valorizacije društvene stvarnosti, ali i kreiranja alternativnih projekata upravljanja i razvoja savremenog društva. S pravom se može konstatovati i da na početku XXI veka Minervina sova još uvek kasno uzliće. Kao i da smo suočeni sa fenomenom nove „izdaje intelektualaca“ (Ž. Benda).

U savremenoj sociologiji suočeni smo sa teorijskim i metodološkim pluralizmom. No, serioznija analiza pokazuje na dominaciju neopozitivizma, funkcionalizma i teorije racionalnog izbora u teoriji, a u metodologiji – neopozitivistički metodološki individualizam. U društvenim naukama dominantan je sistemski i individualistički pristup. A savremena sociologija

sve više rascepljena između dve tendencije: retradiconalizacije (okretanje etnokulturološkim temama) ili aristokratizacije (preferiranje istraživanje uloge društvenih elita u savremenim procesima modernizacije, bez njihovog dubljeg povezivanja sa bazičnim socio-klasnim grupama u društvu). Time se savremena sociologija kreće, s jedne strane, ka premodernim oblicima društvenog života ili ka onim temama koje su vezane za takozvanu menadžersku sociologiju (uloga savremene tehnokratije u procesima transformacije savremenog društva).

Savremena sociologija saznanja morala bi da istraži ulogu kako unutrašnjih tako i spoljnih/ sistemskih faktora na ovako obezvređenu ulogu društveno-humanističkih nauka. Nažalost za sada ne postoje seriozne analize u sociološkoj i pedagoškoj literaturi o udesu nauke i obrazovanja XXI veka.

Valja očekivati da će naučna kritika prakse dehumanizacije savremene sociologije, seriously pozabaviti fenomenom disciplinarnog haosa i terijskim/metodološkim partikularizmom. Naša sociologija se razvija u svetlu „razmravljenog rada“ u nauci i funkcionalizaciji, odnosno instrumentalizaciji njenih rezultata u službi snaga status qvou. Bivši marksisti preobrazili su se preko noći u parsonovce (funkcionaliste) ili poperovce (neoliberalne i neopozitiviste).

Fenomenološka analiza bolonjske reforme obrazovanja, suočava nas sa poraznom tendencijom dezintegracije naučnog sistema, parcijalizacije i haosa u obrazovnom i naučnom sistemu: sa razbijanjem naučnih sistema na kurseve; sa eksplozijom i ekspanzijom privatnih fakulteta i univerzитета; sa padom kvaliteta obrazovnog i naučnog rada; sa rascepom vaspitanja i obrazovanja; sa komercijalizacijom i korupcijom. U ovom kontekstu ostvarivanja bolonjske reforme dominira logika korporacija i ostvarene moći, a pojam racionalnosti redukovana je na instrumentalnu racionalnost u uslovima idolatrije partikularizma (od metodološkog do političkog i etničkog – „ubistveni identiteti“ A. Mula) prognano je načelo totaliteta i humanizma. U ovakvom svetu nastalo je potiskivanje značaja opšteg i humanističkog obrazovanja, razdvajanja obrazovanja i vaspitanja. Na delu su procesi retradiconalizacije i desekularizacije obrazovanja, to jest snažan je upliv nenaučnih sadržaja – religijsko teoloških mitova i „čudotvoraca“. U ovakvom kontekstu razmravljenog rada u nauci i obrazovanju došlo je do radikalnog razdvajanja nauke od filozofije, kao teorijsko-metodološke osnove svih nauka. Izvesno je da su ovi efekti ostavili negativne implikacije na saznajni domet i humanističku ulogu savremene nauke.

Stoga je danas povratak filozofiji imperativ da se vrati duša nauci, da bi se, kroz novu sinergiju rezultata različitih nauka (prirodnih, društveni i humanističkih), kroz afirmaciju multidisciplinarnih i transdisciplinarnih istraživanja i izgradnju sistema integrisanih studija na našim univerzitetima, izašlo iz sadašnje krize nauke i rehabilitovala njena kritička i humanistička uloga u društvu. Jer, napomenimo još jednom: razbijena nauka je nauka bez istine ali i bez čoveka, to znači bez humanističke i emancipatorske perspektive.

O POTREBI KRITIČKE REAFIRMACIJE NAUČNO- ISTRAŽIVAČKE I HUMANISTIČKO-EMANCIPATORSKE ULOGE SOCIOLOGIJE (KA PROMETEJSKOJ/ ALTERNATIVNOJ SOCIOLOGIJI)

Zabrinuti nad udesom funkcionalističke i neopozitivističke uloge u savremenosti, najistaknutiji sociolozi ističu potrebu obnove njene kritičke, humanističke i emancipatorske misije. U vezi s tim američki sociolog *Immanuel Volerstin*, između ostalog, ističe – da sociologija ne sme da razdvoji traganje za istinom od traganja za dobrotom; *Piter Berger* upozorava: da sociologija nije toliko oblast već perspektiva i da razaranje te perspektive ili ukoliko ta perspektiva ne uspe otvara se put moguće smrti discipline; *Alen Turen* pak traži da se sociologija od pasivnog sociografskog beleženja činjenica pretvori u angažovanu akcionalističku nauku o slobodi čoveka/čovečanstva; *Alvin Guldner* i *Zigmunt Bauman* izlažu pak svoj pledoaje o „alternativnoj sociologiji“, koja predlaže radikalno preuređenje sociologije: da se ona od nauke i tehnologije neslobode pretvori u nauku i tehnologiju slobode; da se uspostavi kao nova kulturna politika u službi slobode humanizacije i emancipacije čoveka.

Naravno, put do alternativne i prometejske sociologije nije lak, jer zahteva ne samo promenu paradigme, to jest da „putnici promene svoj put“, ako žele da nadžive katastrofu, već i novu generaciju sociologa kao nosioca etike poziva sociologa i angažovanih profesionalaca i intelektualaca. Ovakav zahtev pretpostavlja napuštanje konformističkog komoditeta socioloških kadrova, njihov izlazak iz zavetrine i sluganskih skutova tekućih centara moći. Njihovo usmeravanje na nova istraživačka polja sukobljenih interesa društvenih grupa i aktera; te da rezultatima svojih kritičkih istraživanja akcionalistički deluju u društvu, pomažući osveščavanje građana da aktivno deluju u procesima demokratizacije, humanizacije društva i emancipacije čoveka. Rečju, neophodno je menjanje i same sociologije, radikalna rekonstrukcija njenog predmeta, teorija i metoda. A pre svega:

1. Redefinisanje/proširenje predmeta savremene sociologije. Naime, ontološki procesi globalizacije sveta impliciraju svojevrstu globalizaciju predmeta savremene sociologije (globalno svetsko društvo; nastajući svet postnacionalnih konstalacija; izlazak iz zatvorenog sveta „teritorijalnih klopki“).

2. Umesto parcijalnih teorijskih paradigmi izgraditi integrisanu društvenu paradigmu, jer sociologija je par ehscelence poliparadigmatska nauka (Ž. Ricer, M Pečujlić).

3. Prevazilaženje neopozitivističkog metodološkog partikularizma, izgradnjom komplementarnog integracionog metoda istraživanja; uz upotrebu, pored razvijene metode kvantitativne analize, i korišćenje kvalitativne metode u istraživanju društvenih pojava.

4. Afirmisati multidisciplinarna i transdisciplinarna istraživanja kao

put ka novim kreativnim sintezama i otkriću i formulisanju novih paradigmi.

5. U obrazovnoj i naučnoj edukaciji homo akademikusa afirmisati strategiju integrisanih studija (multidisciplinarnih i transdisciplinarnih) uz saradnju iz različitih oblasti i saznanja (prirodnih, društvenih, humanističkih).

Ovakav zahtev, za otvaranje društvenih nauka i građenja novih produktivnih sinteza kao put ka naučnim inovacijama, novim otkrićima i paradigmatama, koji ističu danas Edgar Moren, Imenuel Volestrin, Alen Turen i Zigmunt Baumen, pretpostavka je da sociologija izađe iz stranputice i bespuća na pravi put, kroz aktivnu komunikaciju sa rezultatima drugih nauka a pre svega sa mondologijom, filozofijom, antropologijom, ekologijom, konfliktologijom, kulturologijom, humanistikom i futurologijom.

PLEDOAJE ZA ALTERNATIVNU PROMETEJSKU SOCIOLOGIJU

Moj pledoaje može se sintetički definisati: da se preko afirmacije metoda kritičke analize strategija delovanja i aktera kao i u formi akcijskih/parcipativnih istraživanja, obnovi prometejska uloga sociologije i poziva sociologa u savremenosti. A to pretpostavlja i znači: - da se osnaži njihova naučno-istraživačka ali i etička uloga/deantologija njihovog poziva i njihova profesionalna odgovornost u društvu. Stoga treba istaći da sociolozi nisu i ne treba da budu puki sociografi, niti samo analitičari i popularizatori javnih politika, već oni rezultatima svojih istraživanja mogu pomoći u modeliranju novih javnih politika; i što je najvažnije mogu pomoći u traganju i kreiranju/formulisanju alternativnih projekata razvoja i upravljanja u savremenom svetu.

Umesto modela zavisne imitativne modernizacije i lumpensubrazvoja, treba afirmisati pravo na autonomni razvoj svake zemlje u službi humanizacije društva i emancipacije čoveka.

Za sociologe, istorija nije završena: ona nije dar bogova i vladara, niti u monopolu jedne partije, tekuće vlade, elite i vođe. Ona je rezultat uzajamnog delovanja sistema akcija pluralističkih društvenih aktera (ekonomije, civilnog društva, univerziteta, nauke, obrazovanja...) a ne samo političke elite i političkih institucija (države, partije, tajnih službi, medija).

Prometejska sociologija je angažovana/akcionalistička, participativna i alternativna, dijalektičko dijalogistička snaga intelektualnog angažmana istraživača i naučnika. Stoga ona nije normativistička niti utopistička ili neopozitivističko-vulgarno empiristička, već se zasniva na jedinstvu teorije i empirije u istraživanju društva i društvenih činjenica. Sledeći teorijsko-metodološko *dijalektičko načelo totaliteta*, sociologija nastoji da svaku pojavu izučava kao proizvod i proizvođač društva, nastojeći da rezultate istraživanja interpretira u humanističkom ključu/ perspektivi; da doprinese

demistifikovanju zakonitosti/determinizama koji vladaju u društvu i istoriji, i poveže njihovu samoproizvodnju sa strategijama delanja/sistemima akcija društvenih pokreta, čijim se angažovanjem u istorijskoj praksi samoproizvode društva i ostvaruje razvoj čovečanstva.

Sociologija je nastala iz duha Moderne i krize građanskog društva, u eri nacije kao dominantne globalne društvene grupe. U tom kontekstu predmet njenog izučavanja definisan je kao istraživanje strukture i dinamike nacionalnih globalnih društava. Danas, međutim, živimo u eri globalizacije i nastanka sveta postnacionalnih konstelacija/čovečanstva kao globalne zajednice. Savremeni ontološki procesi u društvenom biću, strukturi i dinamici društvenog sveta/globalnom svetskom sistemu – imaju refleksi u sferi gnosologije i kosmologije, tj. saznavanja i interpretiranja društva i istorije. Otuda danas govorimo o potrebi redefinisavanja predmeta sociologije i paradigmatičke perspektive u savremenoj sociologiji, tj. o *globalizaciji same sociologije*, i njenoj ulozi u istraživanju procesa razvoja i upravljanja čovečanstva. U takvoj perspektivi sociologija sa drugim naukama i filozofijom, *probleme održivog razvoja* posmatra ne samo u ključu pansociologizma i panhumanizma, već šire/univerzalnije – sa stanovišta transhumanizma/planetarne i kosmičke bioetike, kulture mira (koegzistencije svih vrsta i svetova u kosmosu) i kosmopolitike. Takva, nova, *postpostmoderna sociologija*, u saznoj praksi mora izbeći kako zamka metodološkog partikularizma, tako i metodološkog univerzalizma (odnosno vulgarnog neopozitivizma i hiperteorijskog apstrakcionalizma), kao i mehaničkog determinizma ili diktature postmodernog relativizma. Ona mora iznova istaći svoje dijalektičke i akcionalističke postulate: *o radikalnoj kritici svega postojećeg; globalno misliti, ali globalno i lokalno delovati*.

Polazeći od ovih postulata *prometejska/alternativna sociologija* može delovati ne samo kao akter kritičkog saznavanja društva, već i participativnog akcionalističkog delovanja u humanizaciji savremenog društva i emancipaciji čoveka. Takva sociologija otvarajući se prema novim slojevima društvene stvarnosti u eri globalizacije i novim intelektualnim poljima (pre svega prema izazovima i akterima trećeg i četvrtog razvojno-civilizacijskog talasa), kao i ostvarujući aktivnu saradnju sa rezultatima drugih nauka (antropologije, filozofije, mondologije, genetike, ekologije, futurologije, humanistike i kosmopolitike), može izbeći udes brzog zastarevanja svojih znanja i provincijalizacije, kao i osnažiti svoje sazajne domete, položaj i ulogu i etiku poziva sociologa u savremenosti.

Za razliku od akademske i menadžerske sociologije, koje su se otuđile od problema i interesa šire javnosti, i integrisale u novi svetski poredak, neophodno je iznova problematizovati ulogu sociologije i poziv sociologa danas. To je izazovan i odgovoran posao. Stvaranje takve *postpostmoderne alternativne sociologije*, zadatak je koji stoji pred novom generacijom sociologa. S tim u vezi podsećamo/poentiramo poruke i zaveštanja dva istaknuta gurua u savremenoj sociologiji – Alvina Guldnera i Zigmunta Bau-

mana. U svom delu „Za sociologiju“ Alvin Guldner, između ostalog, ističe: „Sociologija počinje oslobađajući svet od iluzija i nastavlja oslobađajući sebe.. Nadolazeća kriza ne zahteva obnavljanje uobičajne rutinske sociologije, nego novu i posebnu sociologiju: emancipirajući sociologiju...“. Takođe Zigmunt Bauman u svojim studijama „Misliti sociološki“ (1990) i „Kakva je korist od sociologije“ (2013), između ostalog ukazuje da: „Alternativna sociologija predlaže radikalno preuređenje sociologije: da se od nauke i tehnologije neslobode pretvori u nauku i tehnologiju slobode; da se uspostavi kao nova kulturna politika u službi ljudske slobode!“. Ove nam se poruke čine da imaju aktuelnu i trajnu instruktivnu teorijsko-metodološku vrednost za redefinisane uloge sociologije i sociologa u savremenosti.

Za takvu angažovanu prometejsku/alternativnu sociologiju neophodna je metamorfoza i same sociologije i sociologa kroz interakciju sa drugim naukama i profesijama.

U takvoj perspektivi sociologija doista postaje *borilačka disciplina* (P. Burdije), a sociolog ne samo naučnik već i socijalni borac; angažovan humanistički intelektualac, koji smatra da nauka ima odgovornost za izmenu društva i emancipaciju sveta i čoveka. Jednom rečju, takva sociologija iznova služi podizanju kvaliteta života i u borbi za dostojanstvo čoveka i afirmiše humanističku etiku poziva savremenog sociologa.

LITERATURA

- Bauman, Z. *Thinking Sociologically. An introduction for Everyone.* Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1990.
- Bauman, Z., M. H. Jacobsen, and K. Tester. *What Use is Sociology?* Cambridge: Polity, 2013.
- Gouldner, A. W. *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today,* 1973.
- Turen, A. *Nova paradigma.* Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Mitrović, Lj. *Sociološki ogledi,* Niš: Centar za balkanske studije, 2013.
- Mitrović, Lj. *Pod lupom sociologa.* Novi Sad: Prometej, 2015.
- Morin, E. *PENSER GLOBAL – L’humain et son univers,* 2015.

TOWARDS A PROMETHEAN SOCIOLOGY AND ALTERNATIVE DEVELOPMENT AND GOVERNANCE PROJECTS IN THE CONTEMPORARY SOCIETY

Summary

Even though the emergence of sociology is tightly linked to the Enlightenment, contemporary sociology mostly just reproduces the dominant social relations and serves to justify the predatory neoliberal capitalism. Its dominant theoretical and methodological orientations today are neopositivism, functionalism and the theory of rational choice. They influence not only the choice of topics addressed, but also the cultural and social orientation of sociologists. This analytic and so-called *value-neutral* sociology is well integrated into the existing order, and its research results are instrumentalized by the centres of corporate and politocratic power so that they could legitimize their role in the contemporary society.

As opposed to such apologetically-oriented sociology, the author pleads for the creation of a critical, alternative and Promethean sociology as a critical *science of freedom* (G. Gurvitch, A. Touraine), which should not separate the search for truth and the search for goodness / justice (I. Wallerstein).

The author agrees with P. L. Berger that *sociology is not so much as a field as a perspective, and if that perspective fails, the discipline could possibly perish*. In order for sociology not to have such a destiny, it must get freed of the myth of value neutrality, and develop into a critical Promethean sociology of freedom serving the Truth, the Goodness, and Emancipation of man. As Z. Baumann put it – alternative sociology advocates a radical reconstruction of sociology – its transformation from a *science and technology of the lack of freedom into a science and technology of freedom, that would help create new cultural policies in the service of human freedom*. Such sociology, founded on integral social paradigm, would not be reduced to mere sociography and ideological esthetization of the existing order, but would critically re-evaluate public policies, and would create alternative projects of sustainable development and governance, humanization of society, and emancipation of man. It could help realize *transition of the transition*, i.e. it would assist transformation of transition strategies with the goal of their being more socially responsible and more solidary, and it could reassert its Promethean role in social changes, and regain its humanistic and emancipatory role.

Key words: apologetic sociology, Promethean / alternative sociology, transition, development and governance strategies.

INTRODUCING ACCIDENT TO THE SPHERE OF THE AESTHETIC (REFLECTING UPON MIROLJUB TODOROVIC'S STOCHASTIC POETRY)

Summary

This paper deals with the introduction of a case in the field of the aesthetic on examples of stochastic poetry – one of many types of verbal creativity within the Serbian neo-avant-garde movement signalism, the founder of which is Miroljub Todorovic. The stochastic poetry is characterized by unpredictability, case, indecision, and creative improvisation, all taking place beyond legitimacy and common poetic norms, lexical and grammatical rules. Instead of the category of order and sense, which characterize standard poetic creativity, in stochastic poetry, random lexical configurations are introduced into the space of spirituality as a result of unpredictable confrontation and mutual interaction of a number of important and irrelevant circumstances. The new connections and relations of poetic elements change specific conceptual and linguistic-symbolic properties, but the ontological character remains unchanged; in the process of artistic playability a new series of unexpected spiritual and cognitive associations begins. Weaving a poetic text on the basis of incidence, the poet seeks deeper linguistic logic and “higher” order in the world and its hidden conditionality. The results of the stochastic experiment carried out by M. Todorovic and the group gathered around him led to the destruction of the basic principles of traditional poetry in both the linguistic and the semantic levels, having released new scopes of verbal communication and the illumination of the dark, dreary blade of the language.

Key words: Miroljub Todorović, stochastic poetry, signalism.

Stochastic poetry as a variety of signalist verbal creation represents stepping deeply into the spheres of life poetic spirituality and courageously overcoming unilateral metaphysical materialism imposed by reality, nature and creativity. Poetical, philosophical and poetological notion of incident, in the world of determinism, brings the new and helps understanding more complex dimensions of the existing state of circumstance. Breaking up with the logic of common, even general reasoning, and standardized expression and form, as well as annihilating the usual notion of sensibility, in this sort of poetry are accomplished in radical form. Instead of categories of order and sense, that characterize standard poetical creativity, in stochastic poetry the incident and unpredictability are introduced to the sphere of spirituality. The link between sensible entireties in constructing stochastic poetry is deliberately fluid, loose or completely abolished, in order to enable appearance of bonds and inner connections that would fail to appear if

there was not for such playful heat of unique and inimitable incident. It is about an act that clearly divides art from science which inevitably directs and rationally controls however inspired variations.

In the approach to stochastic poetry it is important to have in mind multi-directional processes marked with axiological elements taken by means of intuitive distinction of coincidence variables set, the value of which is changed according to certain pattern. And the adjective stochastic, considering this signalist variety, is linked to processes forming incidental and uncontrolled combination of poetic visions, frequency of their appearance by certain concealed principles of the theory of probability, in compliance with indicated or newly developed syntagmatic, pictorial, phonic, rhythmical and other models.

In stochastic poetry the act is upon unpredictability, incidence, indeterminability and creative improvisation that happen outside regularities and usual poetical norms, lexical and grammatical rules. Coincidental lexical coupling are the result of unpredictable facing and mutual action of several important and unimportant circumstances. They may occur also by means of coincidence between semantic, symbolic, melodic and other phenomena which are not mutually closely related. However, even then, despite apparent exclusivities, there is no large gap between them, but internal communication and some sort of mutual intertwining. Accidental syntactic variations, conciliated with harmonic and rhythmic effects, open new spaces for variations of different type, thus overcoming rigidity, routine, monotony and excessive normativeness. Those relations change specific notional and lingual-symbolic features, but do not change ontological character; in the process of artistic playfulness the “accidental” triggers a new sequence of unexpected spiritual and cognitive relations.

In signalist stochastic experiments the coincidence is not only subjective speculative category, but it also comprises manifestation, conditioned by other and what Hegel named “pure possibility”. Only then the incident has function of spiritual animation for unexpected facing of random manifestations and those necessary. Denying possible effective result would challenge creative expression of freedom, especially avant-garde and neo avant-garde search for new expressive possibilities.

Founding poetic text on a coincidence the author is in search for deeper linguistic logic and “higher” order in the world and its hidden conditionality. Anthropological insight saying that “coincidence in its elevated, divine significance is the name for unrevealed, unknown pattern of occurrence”¹ implies the share of accident, probability, game and “gamble” in shaping of the reality. Certain “accident creativity”, lying in the basis of this insight, motivates authors of stochastic poetry to step out of rigid conventions and liberate themselves from uniformity. Original solutions may be conceived on the level of improvisation and spontaneous play, but turning to coincidence does not always lead to creation; if relations obtained are not enriched creatively, unexpected twists may lead to aesthetic miss or elimination of minimal authoring individuality.

¹ Of coincidence that explains “what defies our rational deliberation of the world and what happens within” interesting insights are given by Bojan Jovanovic in the text *God's Casino (Božja kockarnica)*, Politika, 26th May 2001.

The incident in stochastic poetry is given the role of key factor in creating a work of art. Researchers of neo avant-garde emphasize that in stochastic poetry the coincidence is primarily expressed “on the level of semantic relations” (Kornhauser, 1998: 114). Introducing the incident to the space of poetic text accomplishes neutralization of rational elements as limiting factors of artistic creation. In the sense of art, linguistic and semantic “spontaneity” appearing in stochastic poem is one of the basic factors of its aestheticization. Coincidence and suspense are not only in the world order, but also in the “nature of self-revealing being of a poem” (T. Kragujevic), as a permanent process of transferring from indented disharmony of the world into the infinity of poematic arch.

The name of this sort of poetry developed from the word stochastic, the root of which originates in Greek language and in its widest sense denotes the skill of guessing and studying the probable. Stochastic, as a method, appears in exact sciences such as physics and mathematics, where stochastic variables are studied, but also in the art, primarily musical, when mathematical coincidence is used in composing and also visual arts (using computers as generators of random numbers and graphic signs).

Coincidence, finding the reasons of its being and endurance not in its inner self, but in something else, along with spontaneity and expression of free will, establishes open communicative and spiritually motivational channel with objective reality linked to organized and poetically historized “matter”, as well as to lyrical nature creatively transformed by the author. Stochastic poetry is based, otherwise, on a point of view of pure coincidence and dualistic notion of inevitability and such coincidence. It shows entire depth of communicativeness between most different words containing totality of knowledge, notions and concepts, and not only statements deprived of any sense in terms of grammar.

Stochastic in terms of poetic determination is what is possible and open to the world for its contradictory coincidence. This is exactly what enables the fertile explosion of a language in stochastic poetry, storming from the very heart of creative being. In that sense we are talking about explosive and dynamic energy summarized in stochastic poems.

Insisting on coincidence in artistic creation is linked to early (historical) avant-garde movements – Dadaism and surrealism. Members of these avant-garde trends thus weakened the effect of conscious and rational in their creativeness and cleared the space for spontaneity of artistic act. Avant-gardists, mostly under the influence of Freud’s philosophy, strived to set the artistic creation free from censoring rigidity of conscience as repressive instance, by means of which the entire structure of society is efficiently controlled. At the same time, the belief on incorruptible subconscience which activated brings the author to the truth in its elemental, unenhanced form is strongly upheld. In the basis of such approach laid the negation attitude towards existing art proclaimed as bourgeoisie and fake.

As a counterbalance to “consciousness” of traditionalist art, in surreal poetry the concept of psychological automatism is promoted where crucial creative significance is given to elements of subconscious and oneiric. Developed without rational participation of author’s “self”, the work obtains

emphasized elements of impersonality, and completely loses the impact of author's individuality. It is not, as in classical creating, a document of author's internal life whose dynamics originate from a conflict between conscious and unconscious processes, but a record of uncontrolled, automated, accidental psychical flows using the author as a mere medium.

Critics of Dadaistic and surrealist concept of artistic creation indicated that modes of psychical automatism introduce the reign of coincidence to creative process thus giving the work of art a form of entire arbitrariness and electiveness. According to some, instead of spontaneity, uniformity prevails in this sort of creation, whereas emancipation of creativity from thought control turned into predominance of senselessness. Rejecting creative individuality the work became not only impersonal, but also deprived of emotional and existential dimension. Regardless the mentioned remarks, nowadays it is undisputable that Dadaism and surrealism brought vast results in liberating the poetic speech from cannons and traditional art discipline, thus making main way to new, modern tendencies in 20th-century art.

Meaning of coincidence in stochastic poetry is essentially different in nature from the one in Dadaistic and surrealist creation. In time of historical avant-garde the coincidence expressed protest, and in neo avant-garde context it is more about certain doubt in the power of language because of common fragmentation of speech and meaning. In order to understand that distinction most relevant is certainly Miroljub Todorovic's poetic instruction. This poetry takes the language "from everyday, turbulent, existential cosmogony", as opposed to "sentential soliloquy in surrealist automatic text", characterized by "tense symbolicity and metaphorical satiety" (Todorovic, 1984: 63). In one poetic fragment the founder of signalism points out that "the world and language are fundamental (...) cause of syntactic and logic destruction so evident in poetry". According to Todorovic's opinion, it is obvious that this poetry draws its own language from the reality thus representing pure civilization reflex and its genuine metalanguage. The stochastic-aleatoric syntax – fragmentation of statement, cuts in a sentence, tearing syntagmas, shattering words randomly and not sensibly, discrepancy in semantic – originates from the reality because "the deeper we pervade the courses of contemporary civilization, the more deformed and fragmented the world image becomes and language stammering and torn merely touches us with its inarticulate residuals" (Ibidem: 64).

The fact that stochastic method is taken from the sphere of scientific indicates its link to scientific creativity. Similarly, the elements of stochastic creativity are announced in certain segments of *Journey to Stararea (Putovanje u Zvezdaliju)*, one of Miroljub Todorovic's crucial scientific poems. Introducing this mode of poetic practice in signalist production, Todorovic determined stochastic poetry in his programmatic and poetic texts in terms of terminology, notion and methodology. Within the catalog of signalist categories, in the third manifest of signalism (1970) under the ordinal number three – after visual and computer poetry – aleatoric and stochastic poetry is listed as one category. In later development differentiation is established between aleatoric and stochastic poetry, and they are

treated separately. However, prevailing standpoint is that aleatoric poetry is subspecies of stochastic poetry, because both of them are basically leant on identical creative method, and differences appear on the level of linguistic material.² For aleatoric, as well as for stochastic poetry, the category of coincidence is characteristic (“alea” means “dice” in Latin), as well as certain “incompleteness” and emphasized openness of poetic text. The thing somewhat distinguishing aleatoric poetry from stochastic is wider variety of the language used. Aleatoric poetry is not limited to standard language, but includes nonstandard discourse in poetic expression – colloquial and slang, language of commercials, press, technology etc.

In creative enterprises by the founders of signalism the stochastic poetry appeared relatively early. Recognizable prototype forms of poems that would later be designated as stochastic are found in the cycle *Nursery (Ožiliste)*, written in 1967 and published a decade later in corpus *An Insect on the Temple (Insekt na slepoočnici)*. For the first time the synthesis of seemingly incompatible units of syntax and “world image” mosaic appears, deriving from applied stochastic practice. Significant effects in this game of conscience and imagination Todorovic achieved using cuts resembling cubistic applied in cycle *Pig is an Excellent Swimmer (Svinja je odličan plivač)* from the similar corpus (1971). Interesting harmony of meaning and melody, as a consequence of movement in the plain of natural and the plain of poetic language, the veteran of historic avant-garde Ljubisa Jovic achieved in the book *Moonlight in Carton (Mesečina u tetrapaku)* (1975) and cycle of verses *Discussion on Taste (Rasprava o ukusu)*, published in *Steps (Koraci)* in Kragujevac, 1976. As for younger and newest authors under the tutorship of signalist movement, the new breakthrough came with Ilija Bakic and Zvonko Saric at the end of ninth decade. Their literary works significantly enriched signalist poetry and contributed in terms of genre to an easier distinction of stochastic poetry and related species, as well as profiling aleatoric poetry as a subtype of stochastic.

Observed from a wider poetic standpoint, a conclusion imposes that the stochastic poetry gave remarkable stimulus to other classes of signalist poetry where, using various innovative and experimental endeavors, breaking accustomed logic of poetic discourse represented one of basic creative principles. Hence certain authors are prone to announce stochastic poetry as one of crucial signalist genres, encompassing such subtypes as technological and ready-made poetry, and, in wider terms, phenomenological, jargoned, statistical, variational and computer poetry, that is entire signalist verbal poetry (Kornhauser, 1984: 75).

On the other hand, traditionalistic literary criticism, in its simplified and insufficiently projected reading in theoretical terms of signalist poetic creativity, “mixes” stochastic poetry with computer poetry.³ Although in

² About cited distinctions in more detail Miroljub Todorovic wrote in polemic book *Singers from Bajlon-Square (Pevci sa Bajlon-skvera)* (1986: 58).

³ Certain lack of sense for signalist poetry in our literary criticism traditionally oriented, reducing entire signalist poetry to computer poetry, was pointed out with many arguments Zivan Zivkovic in polemically tuned review of *Copperhead Drinks Rainwater (Belouška popije kišnicu)* (Zivkovic, 1991: 80).

certain corpuses Todorovic based stochastic text on material processed on computer, the poem itself develops as pure author's creative act without use of computers. The fact implying certain closeness of these two poetic types is that stochastic text is generated by random word linking with application of some mathematic method elements. Hence the conclusion that in stochastic creation "computer logic" is present, but merely as one of the components of creative process.

ACTIVATING ASSOCIATIVE ARRAYS

In order to understand the essence of stochastic creation the key element is implying to a certain sort of "demiurgic strive for illogical synthesis of incompatible, completely opposed elements of the real world" (Todorovic, 1984: 31–32) in this poetry. Important features in stochastic poem the founder of signalism additionally specified in polemic book *Singers from Bajlon-square (Pevci sa Bajlon-skvera)* – where the following elements of stochastic poetic method are especially emphasized: breaking the sentence with sharp cuts, using the technique of verbal collage, incompleteness and disjointness of sentence chains being "disrupted in its linguistically energetic tension and each 'subsequent verse is independent entity of the discourse'" (Todorovic, 1986: 58).

Whether the source in studying basic features of stochastic poetry is found in poetic determinants of its author Miroljub Todorovic, whether in relevant theoretical and critical reviews of this signalist poetic genus researchers, or by aiming to the artifact itself, the stochastic poem – being by all means the most competent approach – it is proven that breaking the logic of standard language and usual poetic discourse is fundamental opposing characteristic severely detaching this creativity from traditional poetry. Instead of making a sequence of verses (sentences) in logical plain, in stochastic poem the associative plan of discourse is activated. Constructing associative circles author leans to a certain extent on selected modes of mathematical methods of probability and game of numbers. Syntactic compaction of discourse is subjected to this process, featured by sudden cuts and interrupted sentences as grammatical image of agitated and incoherent thoughts and associations. Instead of linear structure with clearly indicated beginning and the end, poetic text is here constituted by collage technique, where terms "beginning" and "the end" are completely irrelevant, because they may be situated in any part of poetic text. The only thing in stochastic poem that stays in common with traditional poetry is lexis taken over from standard language, or enriched with copious coinages as a kind of "newspeech", that is, specific linguistic phenomena such as slang, technical, archaic speech and so on.

The zest of stochastic process appears in Todorovic's poems from the cycle *Nursery (Ožiliste)* (1967), where sharp cuts in linguistic tissue of a poem are apparent as well as various modes of linguistic play, replacing logical relations with associative ones, mosaic structure of poetic expression. Already in poems from this cycle some of important features of

stochastic process come into view – accidental linking of semantic group, non-syntactic series and neologistic process:

*Falling of evil lightening in wave of fragile
Water herbal flowers witchery
With sunnyssea and dawn dawnny winging
Of the nursery
(Padanje munje zlosne u talas krhke
Vode čaranje biljnih cvetova
Suncomorjem i zorom zorno krilanje
Ožilista) (Todorovic, 1978).*

Todorovic's poem *Dragonfly-Ljeljen (Konjic-Ljeljen)* (1969) signifies complete genre and poetic profiling of stochastic poetry as a special kind in signalist creativity. The poem illustrates the two critical characteristics of stochastic poem – intertwining of free associations as the principle of statement structuring and emphasized subjectivity: “this is my language irrational sentence/ through the northern fog I return at dawn/ death hungry and anxiously a woman in puddle/ of blood breaths I heard these words and was on my way...” (“ovo je moj jezik nerazumna rečenica/ kroz severnu maglu vraćam se zorom/ smrt gladno i nervozno žena u lokvi/ krvi diše čuo sam ove reči i krenuo...”) (Todorovic, 1969). Followed by cycle of poems *Moonmeter II (Lunomer II)* (1969/70), published in the book *Algol* (1980), and after that, one of the crucial works of stochastic poetry, *Pig is an Excellent Swimmer (Svinja je odličan plivač)* (1971). In this book Todorovic demonstrated some of the key characteristics of stochastic method – sudden change in the sentence flow of poetic expression and abundance of associative combinations giving the poem its polyphonic structure.

This book mixes several types of discourse that have in common one thing, that is, they express the entire scantiness of preoccupations one suffers in modern society. Sudden introduction of obscene (sexological) expression, one baring such title (“and do not masturbate”), suggests that using sarcastic form it is possible to convey the “message” that every-day preoccupations of an individual are merely a kind of masturbation (Todorovic, 1971: 23). In randomly organized order, where fractions of a verse barely preserve their properties of logical syntagmas, Todorovic's expression seeks implication in disproving conventions that do not contain true human values and contents.

Stochastic poetry also includes the cycle *Prescription for Liver Inflammation (Recept za zapaljenje jetre)* (published for the first time in the corpus *Kyberno*, 1970), which lent the title to the representative selection of Todorovic's verses published in Zrenjanin, 1999. The author of epilogue Drasko Redjep⁴ classifies the poems written “in disbanded freedom of expression as such” as the most open works of our recent literature. “It is not anymore the question of promiscuous surrealist collage, it is more about

⁴ Drasko Redjep in the epilogue of M. Todorovic's book *Prescription for Liver Inflammation (Recept za zapaljenje jetre)* (1999: 207).

the multicast play of insignia that equally take care of intestines and humanity which were so paid attention to, in pathetic rhyme, by our poets of soft and mild atmosphere in the fifties”, says Redjep. Stochastic “game of accidental reading” is revealed in comprehensive disharmony of the modern world, including its material, consumer and informatics achievements before which the lyrical subject retreats or becomes the object. Crumpled, crushed and twisted words, just as smashed car shells in a severe car crash, to a critic of younger generation Ilija Bakic (2001) seem like miraculous sculptures, fascinating in its detachment from the world that produced them in the first place; they do not belong to that world anymore, but they determine it brutally clear.

The cycle *I Am Mounting Rosinante Again* (*Ponovo uzjahujem Rosinanta*) (published in *Telegazer for Taping /Telezur za trakanje/*, 1977) depicts also one of the very summits in Todorovic’s stochastic creation. Unlike extremely ironic coloration of stochastic expression in poems from the book *Pig is an Excellent Swimmer* (*Svinja je odličan plivač*); in this cycle the expression is given lyricized, pathetic designation. In the title poem *I Am Mounting Rosinante Again* (Todorovic, 1987: 598) one civilization landmark, such as Che Guevara’s death, is related to semantics of Cervantes’s hero and thus, owing to metaliterary connection, allocated into the mythical Pantheon. Changed vocabulary, its lyricizing and different semantic code are seen as well in other sections of this cycle, for instance in the poem *I Am Watching you Coxswains and Skippers* (*Posmatram vas krmanoši i kapetani*) (Ibidem: 591):

*Mountain not invoking God
Musical carrot under the swan’s foot
I am watching you coxswains and skippers
Winter pastures of possible dialogue
Bony arms of starving skill
Probable defeats of impetuous border...
(Planina koja se ne poziva na boga
Muzikalna mrkva pod nogom labuda
Posmatram vas krmanoši i kapetani
Zimski pašnjaci mogućnosti dijaloga
Koščate ruke veštine u gladovanju
Verovatni porazi nepromišljene granice...)*

It is obvious that Todorovic remained creatively loyal to this genus of poetic creativity during his dealing with signalism over the years. That implies the importance of this poetic method as, in certain sense, fundamental in his poetic project.⁵

The collection of poems *Copperhead Drinks Rainwater* (*Belouška popije kišnicu*), published in Belgrade, 1988, represents Todorovic’s homecoming to stochastic poetry, but in significantly altered form. Com-

⁵ This fact was pointed at in critical reviews especially by leading signalism analysts Julian Kornhauser (1984: 78) and Zivan Zivkovic (1991: 89).

paring to the first phase of stochastic creation the attitude towards language is significantly revised, that is its logical and syntactic requirements are mostly respected. But, basis of stochastic process – destruction of classical poetic form, submitting the phrasal expression to unexpected cuts and leaning on the technique of “verbal collage” – are kept in stochastic poems from later Todorovic’s creative stage as well. In this collection it is apparent that the poem strives to be structured as an entirety, leading to stricter “disciplining” of syntactic and thematic plan of poetic expression. A new experience of stochastic poem in this book is contributed by introduction of punctuation into the poetic text, as opposed to orthographically unordered expression in the earlier phase.

Changes in stochastic process may be followed especially in the cycle of poems *Stalin Eats Strawberry* (Staljin jede Jagodu) from this collection, firstly in more highlighted personalization of poetic expression. The poem basically presents a dialogue between poetic subject and world in time. Poems from this stage, more than those from the previous one, carry a note of pronounced poetic engagement.

In aesthetic plain in poems of this cycle, along with neologisms, extremely productive is the process of archaizing poetic language (we point out archaic words – gajnjača (sort of agricultural land), gorobilje (type of soil), kalužina (mud), kopitnjak (wild ginger), položajnik (the first person who enters home on Christmas in Orthodox religion), crljen (red) and so on), introduced by Todorovic as one rarely spoken language up to that moment. Sphere of significance in Todorovic’s poem is significantly broadened since parallel use of neologisms and archaisms is accomplished as a kind of intertwined historical and futuristic dimension of reality.

This method is also used in writing poems where Todorovic takes excursions – for signalist poetry completely atypical – to the national past. Hence the stochastic expressions featuring symbols from national and world mythology – from limping wolf to Gilgamesh. In these poems Todorovic is the closest to symbolic repertoire of traditional poetry, but in stochastic method it gets a new, modernized semantic view. Todorovic shall fit the mythological concepts into the discourse used, in compliance with signalist poetics of denial, for questioning sense and power of poetic expression. It is obvious on the example of the poem *Everything is Opaque* (Sve je neprozirno) which is dominantly labeled with intellectual bitterness and negation: cessation of dreams, transcendentality of things, opaqueness and silence (Todorovic, 1991: 17). It seems to bring the news on apocalypse – deadly rain and fantastic, devastating flora and fauna, which the author dresses in extraordinarily hintfull neologisms – bezlisnice (leafless) and kukcožderi (insectivore). Carrying pathetic tone and pessimistic semantics, these poems stand on the opposite side of the dominant line of Todorovic’s literary opus labeled with optimistic and lunatic sign.

BORDERS OF APPARENT NON-SYSTEMATICITY

30

Stochastic method is visible in poetry of other neo avant-garde authors, especially Ljubisa Jocić. Accentuated presence of stochastic and aleatory elements is notable in Jocić's poem *Discussion on Taste (Rasp-rava o ukusu)* (Jocić, 1976: 47), but also in several poems in his crucial signalist collection *Moonlight in Carton (Mesečina u tetrapaku)*. Stochastic elements, for instance, are present in facture of the poem *Collage of TV Information (Kolaž tv informacija)* (Jocić, 1975: 82), which, as already suggested by the title, is characterized by collage form, associative principle of expression structuring and sudden syntactic cuts. Similar method is applied in the poem *Ironic Spring (Ironično proleće)* (Ibidem: 56), in the sense of witty and derisive, being the exact opposite of what is stated in certain verses. The poem as a whole implies that the author, impassioned by the intensity of spring awakening, himself seeks lyrical vision of continuous renewal, telling more than he thinks using slightly twisted verses. This impression is contributed by mentioning poplar, the symbol personifying power of nature and duality of being; Jocić advanced from usual concept of poplar and love symbolic, and from facts that in folk poetry there is a bed for the newlyweds under the poplar, and ended with relation to pain and sacrifice, since poplar is a gravely tree in traditional symbolology, a sign of regressive forces: "blind shepherd of poplar symbols of pain and spring/ prone swaths of roofs stiff in sooty icons/ sobbing times of coupling stares at black copper of lightning in clusters/ of fury in braids of poison and flesh do not hide as delusion/ tittery spring on petrol station..." ("slepi pastir jablana simbole i nicanja/ prostrti otkosi krovova ukipljenih u čadave ikone/ grcavo vreme parenja bulji u crni bakar munja u bokore/ besa u spletove otrova i mesa ne krij se kao obmana/ proleće kikutavo na benzinskoj pumpi...")

In Jocić's poem it is not about calendar change of seasons but rather about short spring of our lifetime, elaborated as well by Njegos in *The Ray of the Microcosm (Luča mikrokozma)*, awakening, renewal and flourishing of inexhaustible energy of the language. Although this signalist tittery spring is registered in unrustic ambiance, associative link with shrilling titter from Rastko Petrović's early verses is recognizable,⁶ even with Branko Radicević's premature sorrows – resuscitating joy – in the very crack of dawn of our lyrics, when everything was young, new and playful.⁷ Each of these poets invokes everlasting force of giving birth, growing and flourish-

6 *Mermaids tittered screaming beyond us (Sirene su se zakikotale piskavo izvan nas)* – so begins Petrović's poem *Yesterday and Today (Juče i danas)* from the cycle of so called students' poems, which were drawn attention to by Djordje J. Janić with selection and comments in *Contemporary (Savremenik)*, 1-2, 1980. Along with other poems from the earlier period, that were not included in previous selections of Rastko's poetry, this work is in prospect edited by Nikola Grdinic (Petrović, 1997: 26).

7 In prologue to *Trusses (Rukoveti)* by B. Radicević (1971: 21) Milan Dedinac writes inspired about "loud and clear, bold and smiling" echoes of Branko's lyrics in Rastko Petrović's verses: "it seemed as if Branko's poem itself, after so many decades, came to life again, seen the light of day once again... It looked now and again as if both poets recited Rastko's verses as one".

ing, that spirit inducing hot gush of young sun into notions and things, the sun everything bows to and greets with intergrowth and seed burst⁸; that is the seed defending and feeding life.

The subtext distinguishes dynamic rhythm of life implied, with hints of development cycle; seems that it predominantly goes for human beings and cosmic happenings in nature, thus to a certain point for social-historical, artistic and cultural-civilizational processes and tendencies as well which cannot be foreseen like movement and happening in astral spheres. In Jocić's poetry about spring there is an idea of myth about eternal return and continuous renewal.

Amongst younger authors dealing with stochastic poetry and its aleatoric variety it is easy to discern Zvonko Saric and Ilija Bakic. Creative invention especially characterizes Saric's most recent collection *Frock-coat Until Dawn (Šinjel do svanuća)*, said to be "accomplished in utmost tradition of aleatoric poetry of signalism".⁹ His poetry moves the borders in perception and experience of the world, saturated with all kinds of games and enriched with visual details. In mistuned playfulness Saric begins the adventure in form of prosaic epilogue, marked with "minus" sign and continues with prologue marked with "plus". In the epilogue author uses conferential vocabulary in addressing poets, pointing out that administration sees "active force" in them; afterwards in ironic spirit indicates that the conference "represents complete renewal of rich tradition". Further highlighting the role of conference associatively directs to Mayakovski's verses about conference members. By means of colloquial language, mentioning even payments in cash, members and paragraphs, and even vast administration of literal production, from time to time verses screen with ironic-sarcastic question:

*Poetry,
Are you my burden
Or are you burdened
With me?
(Poezijo,
Jesi li ti breme moje
Ili si ti
Bremenita
Mnome?) (Saric, 2001: 5).*

Playing with the word burden and its derivative burdened, the poet gives them figurative meaning that imply fertility, and at the same time plenitude, crowdedness, overload, also exuberance, great force and tension. That is how this poetic expression gains deeper poetic sense, sporadically ascending to philosophy.

⁸ With early Rastko's, but also Branko's verses, Dragomir Brajković's poem *Spring in Teheran (Proleće u Teheranu)* is invoked, dedicated to R. Petrović (1972). Insignia of permanent in Brajković's work utters invoking eastern springs, new leafing and bursting of energy.

⁹ From Mirosljub Todorović's review published in Saric's book *Frock-coat Until Dawn (Šinjel do svanuća)* (2001).

Choosing predominantly short verse, Saric additionally “powders” poetic text reducing it to elementary syntactic particles acting as a kind of cascades forming poetic expression. In the poem *Binder (Vezivo)* (Ibidem: 48). Saric attempts to link the unlinkable. After the ghosts of homeland, ambushing him while fishing, he mentions a dove’s leg, completely

*Besieged with delicacy
Of glaze
Covering epilated shin
(Opijen finoćom
glazure
depilirane cevanice)*

From cited verses appears confused image of chaotic sites of urban ambience, irradiated by layered symbolic and cacophony that plunges into hearing. However, there is no “pure” chaos nor there is complete harmony, but only “reality of Chaos-towards-Harmony and Harmony-towards-Chaos” (R. Konstantinovic). Rich associativity reveals diversity of the world and its inner controversy. “Behind one symbol the whole specter of experimental codes is implied, that boils with unimaginable semantic abundance, revealing many depths and paradoxes of life” (Djurovic, 2001).

Through Saric’s poetry certain balladic tone is wriggled along with skillful intertwining of lyrical, epically narrated and dramatic elements, united by confessing tone. Critic Zarko Djurovic in the review of Saric’s book *Frock-coat Until Dawn (Šinjel do svanuća)* especially points to the poem *Birthday (Rodjendan)*, where he sees one of the main factors in “cheating fear”. Pieces fitting into kaleidoscope of life in the city, are indeed shown with poetic skill, simultaneously a kind of psycho-labyrinth and vegetative exuberance. From city dynamics, where R. Konstantinovic – prompted by Vinaver – sees “separating affinity”, inevitably emerges “guarantee of non-movement and loneliness in it” (Konstantinovic, 1983: 318). Saric’s work is dominated by the subject of modern megalopolis, that is, simultaneously the subject of omnipotence of rationality and irrationality, thus the subject of modern scholastics. For that reason the question imposes how to defend the internal peace in that all-embracing lostness “amidst invasion of commercials, ideas, money, instincts, and television entertainment” (Z. Djurovic). Saric seems to lack intention to deal with internal collisions and disagreements, poetically naming them in the webbing of most different images, sounds, associations and cultural needs.

The poet refers to audio structuring of verses, tempo, soprano and solo, exclaiming:

*Spill
Letters on the table
30 treats
For the superstar
Of literary gathering*

*With others
(prospite se
slova na trpezu,
30 đakonija
za superstara
književnih susreta
sa drugima)* (Saric, 2001: 47).

Letters here as well are symbol of the secret in being and seem to be in immediate relation with divine word and its infinite diversity. Those letters on the table have hedonistic sign of inconceivable desserts deriving from countless and almost unimaginable combinations of thirty graphemes of alphabet.

Saric's poem reflects remarkable linguistic variety, "since the neuralgia of the world calls for the neuralgia of the language"; along with standard discourse he uses slang, word play, expressive and perplexing expressions, original coinages, and in some poems anagram methods. After deconstructing standard language system, a delicate process is conceived, constituting queues of fresh linguistic information. The poet severely attacks the speech used only as a manipulative model and simultaneously implies big potentials of liberated language, more appropriate to the new planetary civilization.

For Ilija Bakic's explicit poetics very important is the reference to M. Todorovic's poetic creativity where he communicates his attitude towards the basics of signalist poetics (Bakic, 2001). Emphasizing the avant-garde personality of this author Bakic mentions signalist "worldidea" open to jugular veins of new times and critically determines himself against traditionalism he sees as "copying forefathers". He perceives the original power of signalism to jump over the close millennium stair and turn its entire being to the future. Bakic's autopoietic opinions are in conspiracy with predominant views of majority of signalist movement members; here also we find excessive lack of critical reference towards these neo avant-garde strives, and especially towards great ambition to overestimate the entirety of artistic and literary inheritance. For younger generations of signalist movement members (so called third wave) it is fairly understandable, for circumstantial difficulties to work out the distance in the direction of dynamic artistic orientation that is alive still.

It is obvious that Bakic, unlike other younger signalists, has diversified conscience of genre aspects in signalist production, starting from early manifest expressions to their later full conformation. In reference to the selection from Todorovic's poetry *Prescription for Liver Inflammation (Recept za zapaljenje jetre)* (1999) Bakic show the sense of comprehensive connection between cultural-civilizational tendencies of the new epoch and achievements of material-informatics, consumer, "global(ist)-village, spiritual culture", that is according to him stereophonic, quadraphonic, cacophonic and surround-phonetic. After having an insight to theoretic considerations of Negrisorac, Kornhauser, Zivkovic and others, he himself

stresses the suppression of lyrical subject, testifying with his applied poetics. In his poetry, as in Todorovic and Jovic's works, unfermented everyday language, commercials, press, information, TV and radio jingles are in function of shaping poetic images.

In the book of poems *Root of the Key, Equinox Obverse* (*Koren ključa, naličje ravnodnevice*), Bakic applies pure stochastic method, leaning predominantly on thick associative weft rather than word play: "(...) voices rust/ edges crumbled/ by grains of darkness/ diving into heath waves/ clash hauls of shivering / skin/ wormholes advance/ hallways multiply/ entangle/ holes in new schedule/ build/ eye waters/ different illusion..." (glasovi rdaju/ ivice krune/ zrna mraka/ rone u talase toplote/ sudaraju se jata uzdrhtalih/ koža/ crvotočina napreduje/ množe hodnici/ zapliću/ šupljine u novom rasporedu/ grade/ vode očne/ drugačiju opsenu...) (Bakic, 1999: 8).

In cited verses dominant is coincidence in linking semantic sets, offering in subtext layers of symbolic and rich associativeness. Variables of coincidence in these verses neutralize rational elements and imply new relations between alienation experience, soul labyrinths and illusionism. Unusual spontaneous relations are established between phenomena, concrete material world and logical categories which, owing to stochastic method application, are linked in certain meaningful entirety, however loose.

It is interesting that Bakic introduces to this mode of stochastic poem the practice of quotations, establishing closer relationship with postmodern experience. He skillfully uses and manipulates with existing and imaginary fragments, that imperceptibly fit into the being of his poems, widening the playground to unlimited territory of other authors' texts. This poet is prone to concealed quoting because in poetic tissue borrowed observations are not different from the author's; moreover the position of "accidental finder" or editor is skillfully embedded into the author's discourse.

Aesthetic experience is achieved in previous "prohibition of absolute apoeticity" (Redjep); in the webbing of patternized phrases ripped out from the context, in frontal collisions of notions and meanings, arises "imaginative vertical of the new meaning and sense".

Wide variety of stochastic methods and participation of accident in poetic creativity of key representatives of signalism shows that stochastic poetry is one of representative categories of neo avant-garde expression. This creativity is especially significant because its radiation reaches other verbal poetic categories (phenomenological, computing, slang, even scientologist poetry). Liberating poetic limitation of logical thinking and requirements of standard discourse, especially in the domain of syntax, signalists completely demolish linguistic and logical shell put before the authors by traditional poetry. Although in some aspects it implies Dadaist and surrealist experiment of automatic writing, stochastic poetry does not repeat the experience of these movements, since it bases on different premises. While surrealism finds its creative method on psychical automatism and metaphoric spontaneity, stochastic creation leans on mathematical logic and principle of associativeness in the method of introducing accident to the poetic play. According to the definition of one signalist author, it is about "apparent (non-) systematization" that leads to the "boundaries of primordially inarticulate".

Results of stochastic experiment brought destruction of basic principles of traditional poetry both in linguistic and in semantic plain, by liberating new spheres of verbal communication and illuminating the dark, puzzling blade of the language. The time behind us showed that this revolution had epochal importance and that innovative energy in stochastic poem – liberated by play, surprise, accidental bonding and the same reading of the outcome expressions – sloped into traditional poetry that in the meantime accepted many of linguistic and structural features of signalist stochastic method.

LITERATURE

- Bakic, Ilija. *Root of the Key, Equinox Obverse (Koren ključa, naličje ravnodnevice)*. Kanjiža, 1999.
- Bakic, Ilija. "Devastation of the World and Language (Rušenje sveta i jezika)". *Borba*, 8th February 2001.
- Djurovic, Zarko. "Signalist Experience of the World (Signalistički doživljaj sveta)". *Borba*, 22nd November 2001.
- Jocic, Ljubisa. *Moonlight in Carton (Mesečina u tetrapaku)*. Belgrade, 1975.
- Jocić, Ljubiša. "Discussion on Taste". *Koraci* 1-2 (1976).
- Jovanovic, Bojan. "God's Casino (Božja kockarnica)". *Politika*, 26th May 2001.
- Konstantinovic, Radomir. *Being and Language (Biće i jezik)*, part 8. Belgrade, 1983.
- Kornhauser, Julian. "Stylistic Approaches to Signalist Poetry". In *Signalism in the World*. Belgrade, 1984.
- Kornhauser, Julian. *Signalism – Serbian Neo Avant-garde (Signalizam – srpska neoavangarda)*. Nis, 1998.
- Petrovic, Rastko. *Poems (Pesme)*. Sremski Karlovci, 1997.
- Radicevic, Branko. *Trusses (Rukoveti)*. Novi Sad and Belgrade, 1971.
- Saric, Z. *Frock-coat Until Dawn (Šinjel do svanuća)*. Belgrade, 2001.
- Todorovic, Miroljub. "Dragonfly-Ljeljen (Konjic-Ljeljen)". *Gradina* 8-9 (1969).
- Todorovic, Miroljub. *Pig is an Excellent Swimmer (Svinja je odličan plivač)*. Belgrade, 1971.
- Todorovic, Miroljub. *An Insect on the Temple (Insekt na slepoočnici)*. Gornji Milanovac, 1978.
- Todorovic, Miroljub. "Fragments on Signalism (Fragmenti o signalizmu)". In *Signalism – Avant-garde Creative Movement (Signalizam – avangardni stvaralački pokret)*. Belgrade, 1984.
- Todorovic, Miroljub. *Singers from Bajlon-Square (Pevci sa Bajlon-skvera)*. Belgrade, 1986.
- Todorovic, Miroljub. *I Am Mounting Rosinante Again (Ponovo uzjahujem Rosinanta)*. Belgrade, 1987.

Todorovic, Miroljub. *Copperhead Drinks Rainwater (Belouška popije kišnicu)*. Belgrade, 1988.

Todorovic, Miroljub. *Prescription for Liver Inflammation (Recept za zapaljenje jetre)*. Zrenjanin, 1999.

Zivkovic, Z. *Testimony on Avant-garde /Svedočenje o avangardi/*. Belgrade, 1991.

Milivoje Pavlović

UVOĐENJE AKCIDENTA U SFERU ESTETIKE (OSVRT NA STOHAŠTIČKU POEZIJU MIROLJUBA TODOROVIĆA)

Rezime

Ovaj rad bavi se uvođenjem slučaja u polje estetskog na prime-rima stohastičke poezije – jedne od brojnih vrsta verbalnog stvaralaštva u okviru srpskog neoavangardnog pokreta signalizam, čiji je rondonačelnik Miroljub Todorović. U stohastičkoj poeziji na delu su nepredvidljivost, slučaj, neodredljivost i kreativna improvizacija, koji se događaju izvan zakonitosti i uobičajenih poetičkih normi, leksičkih i gramatičkih pravila. Umesto kategorija reda i smisla, koje karakterišu standardno pesničko stvaralaštvo, u stohastičkoj poeziji se u prostor duhovnosti uvode slučajni leksički spregovi kao rezultat nepredvidivog sučeljavanja i uzajamnog dejstva niza bitnih i nebitnih okolnosti. Novim vezama i odnosima pesničkih elemenata menjaju se specifična pojmovna i jezičko – simbolička svojstva, ali se ne menja ontološki karakter; u procesu umetničke igrivosti započinje novi niz neočekivanih duhovno – sazajnih relacija. Zasnivanjem pesničkog teksta na igri slučaja pesnik traga za dubljom jezičkom logikom i „višim“ redom u svetu i njegovim skrivenim uslovnostima. Rezultati stohastičkog eksperimenta M.Todorovića i grupe okupljene oko njega doveli su do destrukcije osnovnih zakonitosti tradicionalnog pevanja kako u lingvističkoj tako i u semantičkoj ravni, oslobađanjem novih polja verbalne komunikacije i osvetljavanjem tamne, zaumne oštrice jezika.

Ključne reči: Miroljub Todorović, stohastička poezija, signalizam.

NOSTALGIJA – KOMPONENTA EMOCIONALNOG IDENTITETA

Rezime

Nostalgija je složeno emotivno stanje, čiji opis nećemo naći u udžbenicima psihologije i drugih humanističkih disciplina. Uzrok tome je višestruk, a ponajviše leži u činjenici da se radi o emociji koja nastaje u preseku više ravnih: psihološke, sociološke, geografske, medicinske, istorijske (individualne i/ili kolektivne). U ovom radu osvetljeni su neki aspekti nostalgичnog osećanja, uključujući kratak istorijat kao i podelu nostalgije na dve komponente, restaurativnu i refleksivnu. Zatim su prikazani rezultati pilot-istraživanja kojim je ispitana upotrebljivost dva instrumenta za merenje refleksivne nostalgije na našem uzorku, Inventara nostalgije i Sautemptionske skale nostalgije. Rezultati su pokazali da se nostalgija najčešće javlja u situacijama kada je prošlost "oobojena" doživljajem neograničene slobode i neodgovornosti, da je u odnosu na strukturu ličnosti bliska neuroticizmu, a da je glavni čulni modalitet za (ne)svesnu percepciju nostalgичnih sadržaja miris.

Ključne reči: nostalgija, neuroticizam, osećanje slobode, čulo mirisa.

DEFINICIJA I KRATKA ISTORIJA

Nostalgija (od grčkih reči *nostos* – povratak u zavičaj i *algija* – bol) predstavlja složeno emocionalno stanje čiji se opis ne može naći u standardnim udžbenicima psihologije i srodnih disciplina. Razlog za to treba tražiti, pre svega, u činjenici da se nostalgija definiše kao istorijska emocija, zavisna od novovekovne promene u doživljaju vremena. Naime, u sedamnaestom i početkom osamnaestog veka, nostalgija je smatrana psihičkom bolešću ("hipohondrija srca") i, kao takva, lečena je, najpre, pijavicama i opijumom, a kasnije i "suptilnijim" metodima-nanošenjem bola i izazivanjem straha (Peters, 1985). Od kraja osamnaestog veka, romantičarski pokret "izvlači" nostalgiju iz okrilja medicine, odnosno psihijatrije (kojoj ostaje slična emocija, melanholija) i stavlja je u kontekst novih društvenih tokova, sa krilaticom "Čeznem, dakle postojim". Time se uobičajava savremeno shvatanje nostalgije, koja se danas definiše kao čežnja za prošlošću, ne onakvom kakva je zaista bila, već idealizovanom, ulepšanom prošlošću, koju odlikuju samo pozitivne emocije. Za razliku od slikovitog sećanja, nostalgija se ne odnosi na neko određeno faktografsko sećanje,

¹ miodrag.milenovic@filfak.ni.ac.rs

već za emocionalno stanje. To idealizovano emocionalno stanje je vezano za prošlost, a čežnja za njim ispoljava se kao pokušaj oživljavanja prošlosti realnim ili simboličkim ponavljanjem događaja kako su se nekada odvijali, kako na individualnom, tako i na kolektivnom planu (Hersch, 1992).

PODELA – RESTAURATIVNA I REFLEKSIVNA

Iako je na psihološkom planu reč o jednoj emociji, po objektima na koje se odnosi i posledicama svog dejstva, nostalgija je heterogen fenomen i može se podeliti na dve vrste, restaurativnu i reflektivnu (Bojm, 2005). One mogu da se prepletu, pozivajući se na iste sadržaje, ali se njihovi načini izgradnje kolektivnog i individualnog identiteta ne podudaraju

U prvom slučaju restaurativne nostalgije, naglasak je na *nostosu* u pokušaju rekonstrukcije izgubljenog zavičaja, pri čemu je emotivni aspekt u drugom, dok je u prvom planu transformacija emocije u tradiciju i samu istinu. Takav odnos prema prošlosti u središtu je nacionalnih i verskih preporoda i revolucija, počev od sredine devetnaestog veka, pa do današnjih dana. Uzmimo za primere Treći rajh, Iransku revoluciju ili Islamsku državu. Sva tri nacionalno-verska pokreta pozivali su se na obnovu tradicionalnih vrednosti i društvenih odnosa, koja traže žrtvu u sadašnjosti, radi osiguravanja kontinuiteta i blagostanja u budućnosti. Ova vrsta nostalgije se, kroz mitologizaciju istorije, zalaže za nacionalne i/ili verske simbole i mitove, a sve u cilju povratka korenima. Ti koreni su, međutim, više izmišljeni nego realni, što za posledicu ima krajnje selektivan pristup prošlosti, koja, na kraju, izlazi iz istorijskih koordinata i postaje čista imaginacija.

Druga karakteristika restaurativne nostalgije je teorija zavere (Anderson, 1998). Nacionalistički i verski pokreti ne mogu bez neprijatelja, spoljašnjih i unutrašnjih, koji im "rade o glavi". Osnovni elementi mahanzima na osnovu koga teorija zavere funkcioniše jesu lične zamenice ("mi" i "oni") i zamena teze. Pošto se pripadnici nacionalističkih i verskih pokreta ("mi") na putu ka, ili nakon, preuzimanja vlasti osećaju nesigurno, pronalaze žrtvenog jarca ko je kriv za sve nevolje, nekog ko je različit od njih i ko im je antipatičan ("oni"). Onda projektuju svoju antipatiju na odabranu grupu (Jevreji u nacističkoj Nemačkoj, antirevolucionarni elementi u Homeinijevom Iranu, nevernici u Islamskoj državi) i počinju da veruju da su toj grupi antipatični, i da zbog toga ciljna grupa želi da ih podjarmi ili uništi. Zbog toga je nužno obraniti se i sačuvati svoj pokret, zajednicu, veru, narod ("mi") tako što će se stvoriti zavera protiv subverzivne grupe ("oni") u cilju njenog neutralisanja ili potpunog uništenja. Vidimo, dakle, iz ove kratke analize, vrlo maligan potencijal restaurativne vrste nostalgije, kada ona postane psihološka osnova totalitarnih režima.

Za razliku od restaurativne, drugu, reflektivnu nostalgiju podstiče *algija*, bolna čežnja koja stalno odlaže povratak u zavičaj, dom, beskrajno iznoseći razloge za i protiv. Ova ambivalencija, u ekstremnim slučajevima i ambitendencija, karakteristika je, prvenstveno, individualnog iskustva. Umesto okretanja tradiciji i traženju vekovnih istina, re-fleksija se okreće pojedinostima i znacima koja bude sećanja, a sam povratak u zavičaj se

odlaže, a često nikada realno i ne desi. Dok restaurativna nostalgija može izazvati krajnje ozbiljne, često tragične posledice, refleksivni nostalgičari skloni su šali i ironiji. Oni ne žele da ponovo grade mitsko mesto zvano dom, koji je već davno u ruševinama, već su pre skloni kontemplaciji na temu prošlosti i prolaznosti vremena. U re-fleksiji nostalgičar traga za samim sobom i često nailazi na nomadsku prirodu. S toga povratak u zavičaj ne znači i zaokruživanje identiteta, što vodi ka, već pomenutom, osećanju ambivalencije a, ponekada, i (neuspešnim) pokušajima da se u njega vrati.

Istraživanje

U nameri da ispitamo emociju nostalgije, njen refleksivni modalitet, u našoj sredini, pregledom literature i elektronskih baza podataka, došli smo do samo dva upitnika koji tretiraju ovaj fenomen: Nostalgia Inventory (Batcho, 1995) i The Southampton Nostalgia Scale (Sedikides et al., 2010).

Nakon dobijanja dozvole za korišćenje od autora, urađen je tzv. prevod unapred oba upitnika, posle koga je u pilot- ispitivanju upotrebljen samo Inventar nostalgije. Inventar sadrži dvadeset stavki u kojima, na skali Likertovog tipa od 1 do 9, ispitanici odgovaraju šta im i u kojoj meri nedostaje iz njihove prošlosti uključujući: 1. porodicu, 2. uzore, heroje, 3. osećanje bezbrižnosti, 4. mesta na koja su često odlazili, 5. muziku, 6. osobe koje su voleli, 7. prijatelje, 8. stvari koje su radili, 9. igračke, 10. doživljaj da su odnosi među ljudima nekada bili drugačiji, 11. osećanja koja su imali, 12. emisije na tv-u i filmove, 13. školu i školski život, 14. postojanje osoba na koje su mogli da se oslone, 15. praznike, svečanosti, slave, rođendane, 16. kakva je bila njihova zajednica, 17. kućne ljubimce, 18. nepoznavanje tužnih ili zlih stvari i situacija, 19. posete crkvi i, na kraju, 20. sam dom, kuću u kojoj su živeli. Pouzdanost upitnika merena Krombahovim alfa-koeficijentom pokazala se vrlo visokom, čak 0,904.

Sautemptonska skala nostalgije, zbog velike redundantnosti stavki (ima ih ukupno sedam) nije upotrebljena u celini, već u delovima, a njima su dodate još tri stavke koje tretiraju: prisustvo nostalgije u porodici, uticaj nostalgije na važne životne odluke i izazivanje nostalgije stimulacijom pet osnovnih čula (vida, sluha, mirisa, ukusa i dodira). Raspon skorova na svakoj stavki je od 1 do 7. Stavke ove skale su u statističkoj obradi pojedinačno korelirane i interpretirane, obzirom da "grupno" daju relativno nisku pouzdanost, odnosno Krombah alfa-koeficijentat je na našem uzorku 0,566.

Pored navedenih upitnika, a imajući u vidu faktore ličnosti koji učestvuju u izgradnji identiteta individue, korišćen je inventar Velikih pet plus dva-VP+2 (Smederevac i sar., 2010). Test je nastao u sklopu psiholeksičke studije na srpskom jeziku, kojom je razvijen model ličnosti „Velikih pet plus dva“. Postoje dve verzije upitnika: duža verzija je namenjena merenju 7 dimenzija ličnosti i njihovih užih crta i sadrži 184 stavke, a kraća verzija (koja se koristi u ovom istraživanju) meri samo bazične dimenzije ličnosti, i to: Neuroticizam, Ekstraverziju, Otvorenost prema iskustvu, Agresivnost, Savesnost, Negativnu valencu i Pozitivnu valencu. Upitnik sadrži 7 skala sa ukupno 70 stavki, po 10 za svaku dimenziju ličnosti. Stavke predstavljaju kratke opise ličnosti, a uz njih je priložena petostepena skala Likertovog tipa kojom ispitanik označava stepen slaganja sa ponuđenim opisima. Raspon skorova na svakoj skali je od 10 do 50. Metrijske karakteristike

upitnika VP+2 su veoma dobre. Pouzdanost izražena Kronbahovim Alfa koeficijentom iznosi: za skalu Neuroticizam 0,91, za skalu Ekstraverzija 0,83, za Savesnost 0,88, za Agresivnost 0,85, za Otvorenost 0,82, za skalu Pozitivna valenca 0,87, a za skalu Negativna valenca 0,84 (Smederevac i sar., 2010).

Pilot-ispitivanje je urađeno na uzorku od 88 studenata, oba pola, a podaci su obrađeni statističkim programom SPSS-17.

REZULTATI I DISKUSIJA

Pogledajmo, najpre, tabelu prosečnih vrednosti stavki na Inventaru nostalgije

Stavka koja se odnosi na:	AS
porodicu	5,488
uzore, heroje	3,528
osećanje bezbrižnosti	6,488
mesta na koja ste često odlazili	6,102
muziku	4,602
nekoga koga ste voleli	5,579
prijatelje	5,568
stvari koje ste radili	6,909
igračke	4,500
to da su ljudi bili drugačiji nego danas	5,793
osećanja koja ste imali	5,643
tv emisije, filmove	5,275
školu i školski život	5,540
postojanje osobe na koju ste mogli da se oslonite	4,977
praznike, svečanosti, slave, rođendane	5,149
kakva je bila vaša zajednica	4,919
kućne ljubimce	4,931
nepoznavanje tužnih ili zlih stvari i situacija	5,781
posete crkvi	2,873
vašu kuću	5,896

Primećuje se da nostalgična sećanja najviše izazivaju pozitivne emocije, što, inače, potvrđuje tezu da u tom složenom osećajnom sklopu nema negativnih osećanja (Starobinski, 1966). Zatim, tu je osećanje slobode da se radi ono što se želi (iz dečije perspektive) kao i osećanje bezbrižnosti, pri čemu je uvek postojao objekat sigurnosti koji je tu bezbrižnost obezbeđivao. Suprotno, religiozna osećanja i mesta religijskih obreda najmanje su, na našem uzorku, participirala u nostalgiji.

Ako koreliramo Inventar nostalgije sa varijablama inventara Velikih pet plus dva, dobijamo sledeću tabelu:

Velikih pet plus dva	Inventar nostalgije
Agresivnost	0,167

Ekstraverzija	0,164
Neuroticizam	0,261*
Otvorenost ka iskustvu	0,062
Savesnost	0,237
Pozitivna valenca	0,124
Negativna valenca	-0,105

*- Korelacija statistički značajna na nivou 0,05.

Vidimo da postoji statistički značajna, mada niska, pozitivna korelacija ukupnih rezultata na Inventaru nostalgije sa neuroticizmom kao faktorom ličnosti.

Šta karakteriše neuroticizam koji podrazumeva razlikovanje između prilagođenosti i emocionalne stabilnosti u odnosu na neprilagođenost i emocionalnu nestabilnost? To je dimenzija ličnosti koja se odnosi na naklonost da se doživljavaju negativne emocije. "Neurotik je sugestibilan, nema upornosti, spor u mišljenju i delovanju, nesocijabilan i teži represiji ili potiskivanju neugodnih činjenica" (Fulgosi, 1985). Sa druge strane, osobe koje imaju slabije izražen neuroticizam mogu se okarakterisati kao emocionalno stabilne, staložene, relaksirane, u stanju da se suoče sa stresnim događajima bez panične uznemirenosti (Smederevac i sar., 2010). Neuroticizam obuhvata tri uže crte: Anksioznost, Depresivnost i Negativni afekat.

Anksioznost kao osobinu ličnosti karakteriše često doživljavanje napetosti, čak i u situacijama koje prosečna osoba ocenjuje kao benigne. Ova crta ličnosti uključuje osećanja kao što su: strah, zabrinutost, napetost. Osobe sa visokim skorom na anksioznosti se lako zbune, izbegavaju situacije u kojima treba nešto javno da kažu, plaše se promena. Osobe sa niskim skorom na ovoj skali su stabilne, samouverene, brzo donose odluke i sigurne su i njihovu ispravnost.

Depresivnost predstavlja tendenciju da se doživi tuga, krivica, bespomoćnost i usamljenost. Kao fenomen, predstavlja niz emocionalnih, kognitivnih i bihevioralnih reakcija, koje ukazuju na kraći ili duži period u kome osoba ispoljava pad voljno nagonskih dinamizama, pesimizam, uz dominantno osećanje tuge. Visoki skorovi ukazuju na osobe sa negativnom procenom sebe i svojih mogućnosti, nezadovoljne svojim socijalnim kontaktima i postignućima. Nizak skor ukazuje na optimistične osobe koje prihvataju svoje odluke i ponašanje bez samookrivljanja.

Negativni afekat se odnosi na opšte stanje neprijatnosti. U pitanju je karakterističan kognitivni model reagovanja koji sa odražava na planu ponašanja, ali i na planu emocionalnog reagovanja. Osnovne emocije obuhvaćene ovom skalom su: briga, napetost, tuga. Visoki skorovi ukazuju na zabrinute osobe, nezadovoljne onim što imaju, čak i kad postignu željeni cilj. Niski skorovi, suprotno tome, ukazuju na osobe zadovoljne svojim životom, sklone da vide pozitivnu stranu događaja (Smederevac i sar., 2010).

Ovakvom, neurotičnom sklopu, blisko je ponašanje nostalgičara, koji čezne za više slobodnog vremena, da može natenane da sanjari, često ulazeći u unutrašnje konflikte ambivalencije, što ga neizbežno usporava i smanjuje efikasnost u svakodnevnici.

Sa druge strane, na kolektivnom nivou, nostalgija može bitno da promeni doživljaj vremena, tako da sredinom devetnaestog veka ona počinje da se institucionalizuje osnivanjem nacionalnih i lokalnih muzeja, postavljanjem spomen-obeležja u gradskim sredinama. Prošlost time nije više bila nepoznata-prošlost je postala ‘nasleđe’. U privatnom životu, lične kolekcije dopuštaju da se zamisle neka druga mesta i neko drugo vreme o kojem može da se sanjari, ne ustajući iz fotelje. Do kraja veka, nostalgija je prožela i javnu i privatnu sferu, a sama reč je poprimila negativno značenje, postala je zastarela i nenaučna, te je medicima, kao što smo već rekli, odstranjuje iz svoje dijagnostike, usresređujući se na neurotične kategorije histerije ili paranoje. Bez obzira na to ‘izgnanstvo’ notalgija ostaje vezana za neurotično ponašanje što korelacijom u prethodnoj tabeli i potvrđeno.

Prikažaćemo i korelacije između pojedinačnih stavki Inventara nostalgije sa varijablama inventara Velikih pet plus dva.

Stavka koja se odnosi na:	Agresivnost	Ekstraverzija	Neuroticizam	Otvorenost ka iskustvu	Savesnost	Pozitivna valenca	Negativna valenca
porodicu	0,000	0,151	-0,058	0,112	0,289**	0,138	-0,136
uzore, heroje	0,014	0,050	0,089	0,108	0,132	0,137	0,093
osećanje bezbrižnosti	0,001	0,163	0,261*	0,091	0,112	0,093	-0,070
mesta na koja ste često odlazili	0,183	0,054	0,132	0,119	0,127	0,010	-0,077
muziku	0,282**	0,023	0,254*	0,165	0,004	0,063	0,065
nekoga koga ste voleli	0,157	0,235*	0,165	0,158	0,242*	0,220	-0,041
prijatelje	0,121	0,173	-0,043	0,173	0,224*	0,279*	-0,021
stvari koje ste radili	0,205	0,141	0,255*	0,249*	0,085	0,096	0,023
igračke	0,124	-0,046	0,271*	-0,030	0,289**	0,119	0,114
to da su ljudi bili drugačiji nego danas	-0,136	0,219*	0,182	-0,122	0,278*	-0,036	-0,202
osećanja koja ste imali	0,045	0,130	0,265**	-0,002	0,131	-0,091	-0,156
tv emisije, filmove	0,132	-0,110	0,137	-0,003	0,061	-0,012	0,035
školu i školski život	0,080	0,291**	-0,015	-0,023	-0,054	-0,130	-0,247*
postojanje osobe na koju ste mogli da se oslonite	0,167	0,189	0,265**	0,033	0,157	0,250*	-0,046
praznike, svečanosti, slave, rođendane	0,068	0,110	0,185	-0,160	0,176	0,120	-0,173
kakva je bila vaša zajednica	0,077	0,088	0,232*	0,005	0,109	0,048	-0,067
kućne ljubimce	0,291**	-0,137	0,243*	0,080	-0,094	0,068	0,169
nepoznavanje tužnih ili zlih stvari i situacija	-0,240*	0,137	0,209	-0,072	0,223*	-0,151	-0,299**
posete crkvi	0,194	0,151	0,251	-0,043	0,240*	0,150	-0,111
vašu kuću	0,125	0,000	0,081	-0,045	0,281*	0,156	-0,020

** - Korelacija statistički značajna na nivou 0,01.

* - Korelacija statistički značajna na nivou 0,05.

Vidimo da se i u slučaju pojedinačnih korelacija, samo razlažu rezultati iz prethodne tabele. Naime, pozitivne korelacije neuroticizma sa osećanjem bezbrižnosti, stvarima koje su se radile u detinjstvu, osećanjima koja su se pri tome imala i postojanje osoba na koje se moglo osloniti u za-

jednici koja je bila bolja, poštenija, pravednija, u kojoj se bolje živelo i sl. ukazuju da je refleksivni nostalgičar sklon životu van realnosti i da, poput deteta, očekuje da neko drugi preuzme odgovornost za istu.

Sledeća analiza odnosi se na zastupljenost stavki Skale nostalgije, gde smo dobili rezultate u narednoj tabeli koji su vredni interpretacije:

Stavka:	AS
Koliko je nostalgija važna za vas?	4,303
Koliko često ste slušali svoje najbliže da se sa nostalgijom sećaju prošlosti?	5,126
Koliko je nostalgija uticala na neke vaše životne odluke?	3,333
Koliko ste skloni osećanju nostalgije, bez vaše namere ili želje da se ono javi?	4,088
Koliko vaša nostalgična iskustva nastaju na osnovu stimulacija iz čula vida?	4,898
Koliko vaša nostalgična iskustva nastaju na osnovu stimulacija iz čula sluha?	5,012
Koliko vaša nostalgična iskustva nastaju na osnovu stimulacija iz čula ukusa?	3,367
Koliko vaša nostalgična iskustva nastaju na osnovu stimulacija iz čula mirisa?	5,025
Koliko vaša nostalgična iskustva nastaju na osnovu stimulacija iz čula dodira?	3,038
Preciznije govoreći, koliko često se prisećate nostalgičnih iskustava?	3,948

Primećuje se da, među čulima, miris najviše izaziva nostalgična osećanja, zatim slede sluh, vid, dok su se najmanje asocijativnim pokazali modaliteti čula dodira.

Još je Frojd (2009) uočio snažnu vezu između mirisa i emocija. Današnji istraživači dolaze do obilja podataka koji ukazuju na to da je miris usko povezan sa emocijama, što se ogleda i na anatomskom nivou. Mirisni (olfaktorni) kortikalni neuroni formiraju jake veze kako sa svim delovima olfaktornog sistema, tako i sa ostalim delovima mozga. Naime, olfaktorni sistem je u bliskoj vezi sa amigdalom, insulom, hipotalamusom, orbitofrontalnim korteksom i limbičkim sistemom u celini, koji regulišu i emocionalne procese. Za razliku od ostalih senzornih mehanizama, da bi informacije putem čula mirisa dospеле do ovih moždanih struktura one ne putuju preko talamusa (Chi-Ying, Menuz and Carlson, 2009). Kako se pomenute moždane strukture u jednakoj meri aktiviraju i vizuelnom stimulacijom, npr. kada vidimo lice koje izražava emociju odvratnosti (Wickerisar, 2003), o njima govorimo kao o centrima senzorne integracije (Leleuisar, 2015). Prema Vilsonu i Salivenu (Wilson and Sullivan, 2011), mirisna memorija se stvara, odnosno kodira u centrima duž olfaktornog korteksa, odakle se

posebnom aktivnošću po potrebi aktivira (npr. u situaciji prisećanja).

Sa druge strane, Gibson (1979) smatra da se veći deo naše svakodnevne percepcije i memorije dešava bez našeg znanja o tim procesima. Shodno tome i olfaktorna memorija je implicitna, što znači da mi nismo svesni kada opažamo mirise i/ili kada ih se prisećamo. Mirisi se na taj način vezuju za emocije, posredno, mimo naše svesti. Rađeno je više istraživanja koja su pokazala da su emotivno nabijeni stimulusi mnogo bolji okidači memorije nego što su to neutralni stimulusi (Koenig and Meecklinger, 2008), a mirisi su se pokazali kao veoma jaki emotivni okidači (Arshamiani i sar., 2013; Saive i sar., 2014). U istraživanju Glassa, Lingga i Heubergera (Glass, Lingg i Heuberger, 2014) ispitivana je moć okolnih mirisa da na nivou autonomnog nervnog sistema (merena je temperatura i provodljivost kože, frekvencija disanja, frekvencija srca, aktivnost mišića podlaktice, frekvencija treptanja) i kognitivnom nivou (procene prijatnosti, intenziteta, prethodnog poznavanja, davanje verbalnih oznaka za svaki miris i asocijacija sa bazičnim emocijama) izazovu primarne emocije (strah, bes, tugu, radost, iznenađenje i odvratnost). Rezultati ovog istraživanja su pokazali da okolni mirisi mogu da izazovu emocijalne reakcije, kako na kognitivnom nivou, tako i na nivou autonomnog nervnog sistema i da je procena prijatnosti mirisa zapravo najbolji pokazatelj te moći mirisa. Slično tome, u istraživanju Aršamiana i saradnika (Arshamian i sar., 2013) ispitivani su i upoređivani neuroanatomski korelati autobiografskih sećanja izazvanih mirisom i zvukom. Autobiografska sećanja izazvana mirisom po kvalitetu se razlikuju od autobiografskih sećanja izazvanih drugim stimulusima (npr. vizuelnim i auditivnim stimulusima), po tome što se doživljavaju kao emocionalnija i, uopšte, asociiraju na jače emocionalne doživljaje iz prošlosti (Willander i Larsson, 2006, 2007). Pomenuti istraživači su pronašli da se prilikom javljanja autobiografskih sećanja izazvanih mirisom i zvukom aktiviraju delovi mozga, koji se smatraju tipičnim za ovakvu vrstu sećanja, kao što su prefrontalne regije, medijalni temporalni režanj, okcipitalna oblast i mali mozak.

Udaljimo se od egzaktnih istraživanja i videćemo, vrlo često, asocijativnost mirisa. Tako u književnosti, u prvom tomu romana "U traganju za izgubljenim vremenom" Marsela Prusta (1984) aroma kolača umočenog u čaj izaziva kod autora poplavu sećanja i nostalgična osećanja. Svakodnevnica, takođe, obiluje primerima: miris dunja na bakinom ormaru vraća nas skoro trenutno u detinjstvo, prirodni miris partnera uvek je blizak (istovetan ne može da bude, pošto svako ljudsko biće ima jedinstven sklop mirisnih supstanci, poput otiska prsta ili strukture zenice) mirisu roditelja suprotnog pola itd.

ZAKLJUČAK

Nostagična osećanja grade naš identitet sa dva aspekta, kolektivnog i individualnog. Iako među njima ima prožimanja, granice restaurativne i refleksivne nostalgije imaju jasne obrise, određene sadržajima koji ih izazivaju. Deo tih sadržaja, kada je u pitanju refleksivna nostalgija, pokušali

smo da osvetlimo u pilot istraživanju dobivši rezultate koji imaju neke svoje specifičnosti, a među njima dve su najvažnije. To su da je intenzivno osećanje nostalgije vezano za neurotični sklop ličnosti i da je čulo mirisa najintenzivniji izazivač nastalgičnog emotivnog doživljaja.

LITERATURA

- Anderson, B. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato, 1998.
- Arashmian, A., E. Iannilli, J., C. Gerber, J. Willander, J. Persson, Han-Seok Seo, T. Hummel, and M. Larsson. "The Functional Neuroanatomy of Odor Evoked Autobiographical Memories Cued by Odors and Words". *Neuropsychologia* 51 (2013): 123–131.
- Batcho, K. "Nostalgia: A Psychological Perspective". *Perceptual and Motor Skills* 80 (1995): 131–143.
- Bojm, S. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika, 2005.
- Chih-Ying, S., K. Menuz, and J. R. Carlson. "Olfactory Perception: Receptors, Cells, and Circuits". *Leading Edge Review* 139 (2009): 45–59.
- Frojd, S. *O seksualnoj teoriji. Totem i tabu*. Beograd: Akademska knjiga, 2009.
- Fulgosi, A. *Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Gibson, J. J. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton – Mifflin, 1979.
- Hearsh, A. "Nostalgia: A Neuropsychiatric View". *Advencis in Consumer Research* 19 (1992): 43–48.
- Koenig, S. and A. Mecklinger. "Electrophysiological Correlates of Encoding and Retrieving Emotional Events". *Emotion* 8 (2008): 162–173.
- Leleu, A., O. Godard, N. Dollion, K. Durand, B. Schaal, and J.Y. Baudouin. "Contextual Odors Mulate the Visual Processing of Emotional Facial Expressions: An ERP Study". *Neuropsychologia* 77 (2015): 366–379.
- Peters, R. "Reflections on the Origin and Aim of Nostalgija". *J. of Analytic Psychology* 30 (1985): 135–148.
- Prust, M. *U traganju za izgubljenim vremenom*. Beograd: Kombre, 1984.
- Sedikides, C., T. Wildschut, C. Routledge, and J. Arndt. "Nostalgia: Past, Present, and Future". *Current Directions in Psychological Science* 17 (2008): 304–307.
- Smederevac, S., D. Mitrović i P. Čolović. *Velikih pet plus dva (VP+2) – primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, 2010.
- Starobinski, J. "The Idea of Nostalgia". *Diogenes* 14 (1966): 81–103.
- Wicker, B., C. Keysers, J. Plailly, J. P. Royet, V. Gallese, and G. Rizzolatti. "Both of Us Disgusted in My Insula: The Common Neural Basis of Seeing and Feeling Disgust". *Neuron* 40 (2003): 644–655.
- Willander, J. and M. Larsson. "Smelly our Wayback to Childhood: Autobiographical Odor Memory". *Psych. Bull. Rev.* 13 (2006): 240–244.

Wilson, D. A. and R. M. Sullivan. "Cortical Processing of Odor Objects".
Neuron 72 (2011): 506–519.

Miodrag Milenović

NOSTALGIA – A COMPONENT OF EMOTIONAL IDENTITY

Summary

Nostalgia is a complex emotional state whose meaning can not be found in psychology textbooks nor other humanistic disciplines. There are multiple causes for that, but mainly the fact that it is about emotion which is composed of many aspects: psychological, socio-logical, geographical, medical, historical (individual or collective). In this study, some aspects of nostalgia were clarified, including short history and division of nostalgia on two components (restorative and reflective). Results are shown in the pilot study which tested the usability of two instruments (Nostalgia Inventory and The Southampton Nostalgia Scale) for measuring reflective nostalgia on Serbian sample. The results showed that nostalgia most commonly appears in situations where the past is permeated with the feeling of freedom and irresponsibility. The main sensory modality for the (un)conscious perception of nostalgia is the sense of smell.

Key words: nostalgia, neuroticism, feeling of freedom, sense of smell.

СРПСКИ МИТРОПОЛИТИ И ЦАРСКИ СЛУЖБЕНИЦИ КАО ЛОКАЛНА ЕЛИТА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 18. ВЕКА

Резиме

Рад се бави настанком, положајем и делатношћу српске елите у Хабзбуршкој Монархији током 18. века, са посебним освртом на положај и делатност српских митрополита карловачких, као водеће елите српског народа у Хабзбуршкој Монархији 18. века. Такође, пружен је увид у организацију српске локалне елите у Хабзбуршкој Монархији на локалном, општинском, нивоу. Циљ рада је да прикаже појаву српске елите у Хабзбуршкој Монархији, израсле на оновременим европским узорима и њен положај народне елите у оквиру српске црквенонародне аутономије, уређене привилегијама и оличене у Карловачкој митрополији. Дат је осврт и на однос српске елите према државним властима. На основу извора и литературе, дошло се до закључка да је српска духовна и локална елита у оквиру црквенонародне аутономије била представник државе међу народом и народа код државе.

Кључне речи: Карловачка митрополија, Хабзбуршка Монархија, 18. век, локална и духовна власт, елита.

Већину европских монархија 18. века одликују преображаји у функционисању управног апарата који заузима централно место одлучивања и деловања у име владара. Овакве промене ипак нису задирале у суштину генерисања политичке моћи владара, већ су унапредиле систем одлучивања, контроле и управне механизме у свим сферама друштвеног живота. Кључне реформе у развоју апсолутистичке Хабзбуршке Монархије у временском периоду од цара Леополда I до Јосифа II (1657–1790) подстакнуте су првенствено фискалним и економско-политичким интересима владара, с тим да су се под утицајем просветитељства у другој половини 18. века придружили интереси социјалног карактера, као што су уређење положаја сељаштва, политика контроле јавног здравља, јединствена образовна политика итд. Као најважнија питања за државу, услед повећања обима функција, била су дефинисање хијерархијског система од највиших државних служби до локалних и разграничење у деловању законодавне и извршне власти. У кратким мирнодопским интервалима између три аус-

¹ milos.djordjevic@filfak.ni.ac.rs

Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта *Модернизација Западног Балкана (177009)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тро-турска рата од 1683. до 1739. године, примећују се обриси контролисаног укључивања државних структура Монархије на подстицању друштвеног и економског развоја земље.²

Појам „елита“ је у новим околностима означавала вршиоца водећих функција у држави, односно провинцији. Врло је чест био случај да се у управном систему царства појављује чиновништво као привилеговани слој попут племства, које својој основној функцији додаје и неку водећу економску позицију. Високо племство је, по правилу, добијало водеће позиције у држави због изразитих заслуга у ранијој служби, док је за остале начин да се уздигну у ранг високих чиновника било образовање (Kusber, 2004: 15). Једна од последица државне политике према којој су државне структуре поспешивале привредни и друштвени напредак била је потреба да се професионализују јавни службеници. Идеално образовање било је правничко, а племство је то могло да приушти на универзитетима у Монархији (у Бечу, Грацу или Трнави). Поред процеса секуларизације образовања, једна од тенденција државе била је да се образовни садржај усмери ка потребама владареве суверености и формирања „способних и лојалних“ службеника јавне управе (Horbec, 2009: 1016-1017).

Оснивањем администрација у новоосвојеним земљама као што су Краљевство Србија и Темишварски Банат, Хабзбуршка Монархија је створила услове за покретање привредних активности у мирнодопском периоду. С обзиром на то да је погранична област према Османском Царству након рата 1716-1718. била у надлежности Неоаквистичке комисије, она је својим инструкцијама уређивала структуру администрација, које су биле независне једна од друге, имале су посебне надлежности и државну касу. Гувернерима Србије, од којих је на том положају најдуже био принц Александар Виртембершки, припадала је најважнија политичка улога. Као владарев намесник у провинцији, преузимао је низ овлашћења из области владареве јурисдикције а које су обухватале цели комплекс војних, судских и управних права. Тиме је на подручју своје јурисдикције био врховни војни заповедник, али је контролисао и цивилну управу оличену у тзв. Београдској администрацији уз условну сарадњу са представницима Дворске коморе у њој. Овај положај дуговао је принцу Еугену Савојском због заслуга стечених приликом освајања Београда 1717. године. Услед рањавања у тим борбама, Карло Александар је, 27. децембра 1721. године, одликован титулом „Витеза зланог руна“, о чему сведочи архивски фонд Дворског и Државног архива у Бечу (Поповић, 1950: 51; Ђорђевић, 2016: 103–116).

Као и у осталим европским армијама тог времена, официрски кадар у Хабзбуршкој Монархији је у 18. веку у 90% случајева био састављен од племства (Winkel, 2010: 59). У ратној кампањи хабзбуршке војске 1717. године, учествовало је много команданата из различитих делова царства, чије су заслуге након рата истицане јавно путем штампаних медија. Један од примера је баварски фелдмаршал

² За историју настанка и развоја државне управе у време апсолутистичких монархија и просветитељства видети: Kusber, 2004; Winkel, 2010; Scott, 1990; Ingraо, 1994.

Маркиз де Мафи, коме је цар Карло VI упутио писмо захвалности за лично активно учешће и храброј борби његових јединица у пресудној борби при освајању Београда. Похвала принца Еугена Савојског била је од пресудног значаја да цар упути овакво писмо. Начин на који је представљен у медијима, повећавао му је углед у Баварској и међу војним заповедницима царске војске у Србији (Maffey, 1717). С обзиром на то да су вести са ратишта у новинама и часописима биле најчитаније у царству, штампарије су, увидевши потребу за таквим штивом, штампале књиге у форми извештаја или писама сведока ратних сукоба у којима су најчешће предочавани детаљи битака. Овај вид уздизања личности у јавности подупирала су и издања штампана у Регенсбургу, који је, као седиште сталног заседања Рајхстага од 1663. године, био један од центара Светог Римског Царства. Управо из тог разлога је и успех царске војске код Београда био дуже време најважнија вест, што потврђује и дело Јохана Платоа који описује свечаност у Регенсбургу од 30. септембра 1717. године (Plato, 1717). Након Пожаревачког мира 1718. многи официри остали су у војној служби у новооснованој царској провинцији „Краљевство Србија“ у којој су имали важне улоге. Ратне заслуге које су аутори у својим делима приписивали најзаслужнијим официрима имале су свој епилог у постављењима на највише положаје у провинцији. Поред принца Карла Александра Виртембершког, за главнокомандујућег у привременој војној управи у Србији је до септембра 1720. године био постављен гроф Одвајер. Мноштво других официра споменутих у штампаним ратним извештајима, налазимо касније као представнике Дворског ратног већа при Београдској администрацији.

Поред политичких и сродних веза са племством, официрска елита је имала и економске разлоге да се уздигне у војној служби. Висок положај је значао доступност не малих извора прихода, нарочито у победничкој војсци каква је у рату са Османлијама била хабзбуршка (Winkel, 2010: 70). Како би свој друштвени положај у провинцији додатно потврдила, административно-војна елита провинције била је у могућности да се опроба у различитим привредним делатностима. Најбољи пример учешћа најзначајних чланова провинцијске администрације и других појединаца у развоју привреде, било је чланство у *Друштву за експлоатацију рудничког рудника*. По спецификацији израђеној 4. априла 1732. године, 27 акционара је чинило Друштво за експлоатацију рудничког рудника са већим или мањим уделом у њему. Главни појединачни акционари у Друштву за експлоатацију рудничког рудника били су председник Администрације принц Александер од Виртемберга и његова жена грофица Марија Аугуста фон Турн-Таксис, затим његов брат Хајнрих Фридрих, војвода од Виртемберга и београдски бискуп Турн. Значајнији податак је да су у Удружењу махом били присутни чиновници Београдске администрације чији је удео био заједнички и као такав приказан у спецификацији, као што је било у случају Немачке општине у Београду.³

3 OeStA/FHKA ANK HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A/B. Bergwerke in Serbien und der Walachei (Majdanbek, Kavalla und Rudnik) (1719–1741).

Од великог је значаја то што се локално становништво, након више од два века живота у оквиру Османског Царства, по први пут у Србији сусрело са неком привредном организацијом европског типа. Овакви модели удруживања суштински су примењивани и код градског становништва провинције, пре свега у Београду, који је за време аустријске управе био подељен на немачки и српски део (Ђорђевић, 2012: 13–24). Градско становништво се разликовало од сеоског по најважнијем моменту – занимању. Свако еснафско удружење имало је сопствену организацију, јер без припадности истој, појединци нису били препознавани у друштву. Као чланова организације или њених истакнутих појединаца, препознавао се и вредновао њихов углед (Поповић, 1950: 254). Најочитији пример је био да су главешине општинске управе (бирови), њихови заменици (ешкути), као и чланови савета (таначници), бирани из групе угледних занатлија (Поповић, 1956: 127–131). Удаљени од врха државног апарата, једини начин да се дође до угледа у друштву, у цркви или у општини, било је помоћу бројне, материјалне и моралне снаге своје групе. Символички значај који је имао редослед на потписаним документима или редослед барјака појединих еснафа на литијама, указивао је на њихов положај у јавном животу. Општински одбор, образован 1720. године, чинили су чланови организација чији су потписи почињали од трговаца, абација, терзија, ћурчија, као најважнијих, а завршавали лађарима, копачима, рабацијама итд. Због тешкоћа у самосталном деловању, слабије групе (као ковачи, пушкарни, бравари) су се удруживале у једну организацију. Груписање се одразило и на изглед читавих улица у којима су чланови истог заната имали своје радње (Поповић, 1950: 254–255).

У оквиру појединих еснафских организација на челу је био старешина који је решавао спорове међу члановима, затим био посредник између власти и организације и сазивао зборове. У времену аустријске управе у Србији, поред заната негованих у време османске владавине, јавили су се и тзв. „немачки“ занати. У продору западне културе, превасходан утицај је имао београдски митрополит, у чије је време, по западњачком стилу, грађен митрополитски двор. Вера је играла велику улогу у целокупном друштвеном животу, па је тако и у првом члану правила трговачког еснафа, тада најугледнијег и најимућнијег, захтевано од чланова да редовно одлазе у цркву и да се строго држе верских дужности (ИСН IV–1: 294–305). Митрополити су били најцењенији међу Србима у провинцији, а Београдска митрополија је, заједно са Вршачком, Темишварском (прикључене Београдској 1720/1721) и Карловачком митрополијом, била предводник српског народа у односима са аустријским администрацијама у Краљевству Србији, Темишварском Банату и Малој (Царској) Влашкој. Привилегије које је српски народ добијао од хабзбуршког цара и које датирају из времена Великог Бечког рата (1683–1699) биле су основа и за београдске митрополите у успостављању јединственог деловања у неоаквистичким земљама Хабзбуршке Монархије (Точанац, 2008: 152–154).

Сагледавање положаја српских првосвештеника на подручју Хабзбуршке Монархије током 18. века као представника елите, може се извршити на више начина. Може се имати у виду то да су карловачки митрополити били елита српског народа, али и хабзбуршке државе, с обзиром на то да су били носиоци јавне функције и полагали права на феудално добро у оквиру Монархије (Гавриловић, С., 1967: 23–31; Гавриловић, С. и Јакшић, 1984: 192–194, 393–395). Међутим, иако феудални властелини по положају, архиепископи нису били редовни чланови Дијете све до 1792. године. Такође, већина старешина српске цркве под хабзбуршком влашћу је потицала из Османског Царства, те се могу тражити везе између њиховог положаја у две супротстављене царевине. Статус „народне елите“ неодрожене од већинског народног бића, митрополити су заснивали на чињеници да већина њих није рођена у племићким, већ у свештеничким, војничким или грађанским породицама. Што због количине и доступности грађе, што због дужине митрополијске дужности и предузетих активности, о митрополитима карловачким није могуће писати уједначен текст. О појединима је могуће дати више података, док о некима има само толико вести колико је довољно да се докаже њихово крмарење српском црквом у Хабзбуршкој Монархији. Ни делатност архиепископа није уједначена, те су неки далеко више учинили за опстанак и напредак српског народа од других⁴; поједини су вршили велике злоупотребе из користољубља, док су неки, као Арсеније IV (Јовановић Шакабента), самовољу спроводили зарад виших циљева (Вуковић, 1996: 33–34).

Главне тачке митрополитске делатности биле су одбрана од уније и очување српских привилегија, којима је гарантована народно-црквена аутономија српском народу. Сматрајући да је опстанак могућ једино ако народ и његово свештенство, као стуб народа у 18. веку, буде образован, митрополити су посебну пажњу полагали на своја права у школским питањима. Само образовано свештенство је могло да пружи одговарајући отпор унији, коју су предводили врло образовани исусовци. Положај етнарха српског народа, постављао је пред архиепископе и захтеве у областима које излазе из духовне надлежности и тичу се грађанских и јавних дела и ствари (ИСН IV–1: 76, 91–97; Радонић, Костић, 1954: 28, 91). Карловачки митрополити су тежили да се наметну као наследници средњовековних српских архиепископа и патријараха, што је уочљиво и у политичкој димензији њихових портрета. Њима је од великог значаја било да и спољном представом не заостану за римокатоличким клиром и одбране свој положај, посебно током прве половине 18. века. У Карловачкој митрополији 18. века, портрети хабзбуршких царева били су готово увек у званичним митрополијским одајама, али су излагани уз портрете српских архијереја. Тиме је означена једнакост између државе и Карловачке митрополије,

⁴ Важнији тренуци у политичком погледу, били су они у којима је захтевано трајно решење српског народног положаја инартикулацијом привилегија, али у њиховом целовитом, а не скраћеном и формалном облику, како је то учињено 1791. Захтеви за инартикулацијом су упућивани најмање дванаест пута у 18. веку, а први пут већ 1708. и то од двору оданог Исаије (Ђаковића) (Точанац, 2008: 145–148).

koja je, iako javna ustanova Habsburške Monarhije, u očima srpskog naroda bila najviša narodna ustanova. Vladar i mitropolit srpske crkve su na ovaj način i ideološki izjednačeni (Тимотијевић, 1991: 161; Медаковић, 1988: 193–205).

Не сме се сметнути с ума да је избор митрополита на Сабору био у присуству и најчешће по одлуци царског комесара. Дворски кандидати су готово увек бирани на положај првосвештеника, али се показало да је народни положај био тежи уколико митropolit не би био добро прихваћен у народу, о чему сведочи положај митрополита Јована (Георгијевића), који је дошао на чело митрополије искључиво интервенцијом комесара Андрије Хадика (Нинковић, 2011: 121–127). Његова управа је означена сужењем привилегија и доношењем Илирског регуламента 1770. Његов наследник, Вићентије (Јовановић Видак), иако није могао да спречи практично укидање народноцрквене аутономије Илирским регуламентом 1777. и Деклараторијом 1779, на ове документе је уложио протесте, као и на реформу календара, где се трудио да очува што више српских светитеља (Точанац Радовић, 2015: 13, 23–24, 26).

Дешавало се, попут Павла (Ненадовића) да иако је изабран као кандидат двора, веома много полаже на народни положај, који је упорно бранио. Чак и у време буна у Граници, када је Павле по налогу двора смиривао побуњене граничаре, он није губио из вида народни интерес (Гавриловић, В., 2004: 323–328). Зарад спречавања одмазде, Павле је ишао и лично у Границу и смиривао побуне, а заузврат је дошло до испуњавања дела народних захтева; ипак, никад у пуном обиму. Важно је нагласити да је свештенство узимало активно учешће у граничарским побунама, које су преко црквене хијерархије, дакле организовано и смириване. Пошто су у побунама упоредо учествовали и православни и римокатолички граничари, улога карловачког митрополита је била посебно деликатна. Народни официри су, поред свег залагања митрополита Павла и горњокарловачког владике Данила (Јакшића) да се испоштује формално прописан положај граничара, укинута и на њихово место доведени немачки официри, одани држави, не и митрополиту. Задржани су само нижи народни официри (Гавриловић, С., 1989: 327–328, 338–339, 441, 452–453, 476, 479, 481).

Важну улогу у политичком раду карловачких митрополита има и питање односа са патријархом у Пећи, владикама у Далмацији, Русијом, као и питање српског народа ван територије Карловачке митрополије (нпр. граничара на походу).⁵ Добри односи са Пећком патријаршијом су нарушавани у време кад су на патријаршијском трону били фанариоти. Током живота Арсенија III, веза измеђ делова српске цркве је била нарушена, због тога што је избегли патријарх сматрао Калиника I за неканонског поглавара. Међутим, Арсеније је био у врло добрим односима са Великим Патријаршијама и руском црквом. На везе са патријархом је посебно полагао Вићентије (Поповић), који је слао редовну годишњу помоћ у Пећ, а у црквама у Карловачкој митрополији су биле постављене *пећске кутије*. Након Сеобе 1737. године, односи

⁵ Арсеније IV је ослободио Великог поста граничаре на шлеском ратишту, како „постним ястием в вакую болѣзн себя не упустити“ (Гавриловић, В., 1989: 250–251).

Митрополије са пећким патријарсима су захладнели, мада из Карловаца никад нису истакнуте тежње за нарушењем црквеног јединства (ИСН IV–1: 269–275). Са те стране, укидање Пећке патријаршије се пре може гледати као ударац Карловачкој митрополији, него као прилика да се истакне аутокефалија. Вићентије (поповић) је, такође, био веома активан у управно-административном животу Карловачке митрополије, о чему сведоче бројна документа о свакодневним пословима српских општина и са аудијенција на двору (Младеновић, 1987: 226–231; Точанац Радовић, 2010: 141–147; Точанац, 2005: 22–28).

Као што је положај српског народа зависио од старања Карловачке митрополије, тако је и положај Карловачке митрополије био завистан од потреба Хабзбуршке Монархије за војницима српског порекла или становништва као колонизационог чиниоца (Гавриловић, В., 2006: 185–188). Улога српског првосвештеника (уједно и народног старешине) је у том погледу била од великог значаја. То се огледало и у томе што је Арсенију III 1702. године, са почетком Ракоцијеве побуне, враћена јурисдикција над свим православцима у Монархији, која му је одузета 1699, након Великог бечког рата, са слободом канонске визитације. Сличан случај је био и са делатношћу Арсенија IV током рата са Османским Царством 1737–1739, Рата за аустријско наслеђе 1740–1748, с обзиром на то да је потврда привилегија и одлагање спровођења чланака Дијете из 1741., добијено због потреба аустријске војске за српским граничарима (Таубе 1998: 32–34, 133–134).

Митрополити су били ограничени народноцрквеним сабором, чије су одлуке сматране за коначне и неопозиве. Сабор је имао функцију тела које бира митрополита, али је могао да буде и расправни, тј. да претреса важнија питања народног живота и о њима доноси одлуке. Сабор је митрополита бирао од учесника сабора из црквеног staleжа. Владика који не би био присутан, ма из ког разлога, није могао да буде изабран за митрополита. Чак су и државни акти и прописи могли да буду суспендовани, одложени или одбијени на Сабору, што се догодило са Рескриптом 1732. Сабор је, са своје стране, пред државним органима заступао митрополита, али се дешавало и да са сабора буду уложене примедбе владару митрополитово владање (Точанац, 2014: 127–135). Духовни поглавари српског народа у Хабзбуршкој Монархији у 18. веку нису одвојени од народа. Чак и када носе племићке титуле, попут Мојсија (Путника), они иступају најпре као старешине српског народа, а потом као племићи, за разлику од грађана (Гавриловић, В., 2010: 18, 57; Кркљуш, 2010: 11–12).

Процес уједињења Београдске и Карловачке митрополије је отпочео још са организовањем Београдске митрополије као посебне црквенонародне организације, 1718., на подручју освојеном од Османског Царства у рату 1716–1718. (Точанац, 2007а: 202–206). Одлуком да не буде проширена Карловачка митрополија, већ да се на новоосвојеном подручју организује нова, сведочи о ставу Карла VI да се не може дозволити заокружење српског националног корпуса на подручју Хабзбуршке Монархије, јер је то било супротно јачању централизма. Уз то, са становишта двора, поред тога што се тиме нару-

шава највиши положај римокатоличке цркве, могао поновити случај са угарским племством, тј. да једна бројна, организована и релативно снажна друштвена група одступи од безграничне послушности двору (Грујић, 1906: 13).

На Сабору 1722. године је београдски митрополит Мојсије (Петровић) изабран за помоћника остарелом митрополиту карловачком Вићентију (Поповићу), са јасно израженом жељом сабора да га на том положају и наследи, као старешина обједињене митрополије. То се и догодило након Вићентијеве смрти 1725., кад је на Сабору 1726, за митрополита изабран Мојсије, а у саборским закључцима је наглашено да се митрополија има сматрати јединственом са обе стране Саве и Дунава. Цар није прихватио ово решење, већ само избор београдског митрополита за карловачког, док је епархија београдска сматрана упражњеном, а администрацију је држао Мојсије, који је доста полагао на организацију црквеног живота (Точанац, 2001–2002: 147–164). Тек је на Сабору 1731. године, када је након Мојсијеве смрти изабран Вићентије (Јовановић), двор је прихватио уједињење митрополија, али уз напомену да је то преседан и да ће важити само за Вићентијева живота. Пристанак државних власти на овакво решење је уследио након што је Сабор одбио све захтеве, чак и претње комесара Локателија. У његовим упутствима је јасно назначено да не сме дозволити уједињење митрополија, осим под изузетним околностима. Након преписке са двором и царског пристанка, дозвољено је уједињење под наведеним условима (Точанац, 2007.а: 213–215). Једно од објашњења због чега држава не дозвољава укрупњавање српске аутономне установе може бити и тај што је у плановима Хабзбуршке Монархије било и даље ширење на рачун Османског Царства, па би то значило и ширење српске митрополије. У очима државних власти, то је био превелики уступак.

Међузависност положаја српске цркве у оквирима хабзбуршке и османске државе је утолико разумљива што је деветорица од четрнаесторице провјераарах српске цркве у Аустрији рођено и стасало на територији Османског Царства и упознато са његовим уређењем. Карловачка митрополија је и након укидања Пећке патријаршије задржала улогу кровне установе српског народа. Међу Србима Хабзбуршке Монархије, израженија је самосвест о припадности Карловачкој митрополији, него српском националном корпусу. У време терезијанских и јосифинских реформи, права митрополита су ограничена, а црквенонародна аутономија сведена на црквеношколску (Гавриловић, В., Нинковић, 2014: 78–80). То је ограничило и могућност митрополита Мојсија (Путника) да делује у размерама које су достигли његови претходници.

Иако је српски народ у 18. веку био већ формиран као нација, са свештенством као својом елитом, није било јединственог националног програма, изузев светосавског и косовског предања и заступања идеје „Душановог царства“, без даљњих објашњења. Истовремено, залагање за обнову српске државе на основу привилегија није било могуће, али су привилегије помогле да се код Срба развије

идеја о природноправном начелу државне обнове. Патријарх Арсеније IV (Јовановић Шакабента) је имао идеју обједињења српског народа под османском, хабзбуршком и млетачком влашћу, али и учвршћивања свог положаја као поглавара православног *Илирикума*, што чини две основне и повезане поставке његовог националног програма.⁶

Брига за школство и издавачку делатност је рано уочена и код државних власти и на разне начине ју је држава онемогућавала, свесна да би тиме био сачуван један ипак страни, правослазни елемент у земљи која је изразито римокатоличка, а владар носи и титулу покровитеља и заступника римске цркве. Редовно одржавање веза са Пећком патријаршијом, Старим Патријаршијама и руском црквом је ометано, а 1752. и забрањено без изричите појединачне дозволе. Располажући новчаним средствима са властелинства, припадљности и прилога, митрополити су оснивали и издржавали школе, слали помоћ Патријаршији и Светој Гори, али и давали на световне потребе, српске попут хусарске регименте. Постојање Неприкосновеног фонда и општеноародних татора показује да је српска елита бринула о народним пословима и у околностима када је Митрополија била у сталним дуговима (Гавриловић, В. и Нинковић, 2014: 73–75; Точанац, 2007.б: 2–4, 9–14; Точанац, 2008: 237–243).

Међутим, школско питање није било само питање воље и средстава српске цркве, јер је за градњу и функционисање школа и штампарија била потребна и дозвола државних власти. Од Велике сеобе до доласка руске мисије браће Суворов 1726. године, школство на подручју Митрополије је било на врло ниском нивоу, на шта су као отежавајуће околности додатно утицале епидемије куге и нестабилно стање изазвано Ракоцијевом побуну и ратом против Османлија 1716–1718 године. Позив који је митрополит Мојсије (Петровић) упутио 1718, а потом и 1721. године руском цару, био је крајње решење, с обзиром на то да је од Велике сеобе 1690., Хабзбуршка Монархија одбијала да изда дозволе за штампање српских књига и уреди питања средњег и високог образовања православних (Грујић, 2013.²: 30–33).

Како је Карловачка митрополија била јавноправна установа Хабзбуршке Монархије, њени поглавари су, следствено томе, били службеници Монархије, носиоци јавне функције. Специфичност њиховог положаја, проистекла из чињенице да не врше администрацију над одређеном територијом, већ над народном и верском групацијом, наметнула је схватање да су они истовремено представници државе међу народом и народа код државе.

⁶ Из овога произилази наш став да су српски национални програми засновани на идеји природног права, без обзира на то што су узорни тражени у историји (Гавриловић, С., 1994, 39–48).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Österreichisches Staatsarchiv (=OeStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA) ANK HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A/B. Bergwerke in Serbien und der Walachei (Majdanbek, Kavalla und Rudnik) (1719-1741).

Објављени извори

Ihrer Kayserlich- und Catholischen Majestät Allergnädigstes Dancksagungs-Schreiben An den Chur-Bayrischen Feld-Marchall-Lieutenant, Marchese de Maffey, Wegen seines bey heuriger Campagne vor Belgrad mit seinen untergebenen Chur-Bayrischen Stabs- und andern Officiers auch Gemeinen erwiesenen stattlichen Valeurs (1717), Regensburg: Krütinger, 1717.

Plato, Johann Heinrich. *Kurtzer Auszug und Beschreibung der zu Kay. Maj. Caroli VI. Ehren-Bezeigung wegen erhaltenen doppelten Victorie, in Schlagung der Türckischen Armée ... und Eroberung Belgrads bei ... Stadt Regenspurgischen Freudenfest gehaltener Illumination*. Regensburg: Krütinger, 1717.

Гавриловић, Владан. *Пастирско писмо митрополита Павла Ненадовића побуњеним банским крајишницима 1751. године. Зборник о Србима у Хрватској 5 (2004): 323–328.*

Гавриловић, Славко, ур. *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку, I, Банска крајина*. Београд, 1989. Гавриловић, С. и И. Јакшић, прир. *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетка XVIII века, I*. Београд, 1984.

Грујић, Радослав. *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара австриског последње године Арсенија III Чарнојевића, I*. Нови Сад, 1906.

Младеновић, Александар. „Карактер језика неких писама будимског епископа и карловачког митрополита Вићентија Поповића из првих деценија XVIII века“. *Сентандрејски зборник 1 (1987): 225–236.*

Нинковић, Ненад. „Потврдне дипломе Јована Георгијевића за епископа вршачко-карансебешког и митрополита карловачког“. *Споменица Историјског архива Срем 10 (2011): 113–127.*

Радонић, Јован и Мита Костић. *Српске привилегије од 1690 до 1792 године*. Београд, 1954.

Точанац, Исидора. „Пет писама карловачког митрополита Већентија Поповића из 1719. године“. *Мешовита грађа (Miscellanea) 24 (2005): 19–30.*

Точанац Исидора. „Општенародни тутори“. *Мешовита грађа (Miscellanea)* 28 (2007б): 2–20.

Точанац Радовић, Исидора. „Писма карловачког митрополита Вићентија Поповића из Беча (1719-1720)“. *Мешовита грађа (Miscellanea)* 31 (2010): 137–148.

ЛИТЕРАТУРА

Đorđević, Miloš. „Die Einführung moderner Institutionen im Königreich Serbien in der Zeit der österreichischen Verwaltung (1718–1739)“. In *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, vol. 5, edited by H. Heppner and E. Posch, 13–24. Winkler Publishers, 2012.

Ђорђевић, Милош. „Србија у литератури немачког говорног подручја 18. века“. *Београдски историјски гласник* 7 (2016): 103–116.

Horbec, Ivana. „'Učiti administraciju': školovanje službenika u 18. stoljeću“. *Hrvatska javna uprava* 9/4 (2009): 1016–1017.

Ingrao, Charles. *The Habsburg monarchy 1618–1815*. Cambridge University Press, 1994.

Kusber, Jan. *Eliten- und Volksbildung im Zarenreich während des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Studien zu Diskurs, Gesetzgebung und Umsetzung*, vol. 65, 2004.

Scott, Hamish M., ed. *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London: Macmillan, 1990.

Winkel, Carmen. „Im Dienste seiner Majestät: Netzwerk im Offizierskorps als Mittel der Aussenpolitik (1713-1786)“. In *Gahlen, Gundula Militärische Eliten in der Frühen Neuzeit / Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* 14, Heft 1 (2010): 59–84.

Вуковић, Сава. *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Каленић, 1996.

Гавриловић, Владан. „Миграције Срба у Славонију и Хрватску у време Великог бечког рата“. *Зборник радова са научног скупа Балкан и Панонија, 185-193*. Нови Сад, 2006.

Гавриловић, Владан. *Племство код Срба у јужној Угарској у XVII и XVIII веку*. Сремска Митровица, 2010.

Гавриловић, Владан и Ненад Нинковић. „Срби у Хабзбуршкој монархији током XVIII века – између Бечког двора и угарских власти“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 39 (2014): 69–82.

Гавриловић, Славко. „Даљско властелинство Карловачке митрополије у XVIII веку“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 46 (1967): 21–63.

- Гавриловић, Славко. „Српски национални програм патријарха Арсенија IV Шакабенте из 1736/37. године“. *Зборник Матице српске за историју* 49 (1994): 39–48.
- Грујић, Радослав С. *Српске школе (од 1718-1739 г.). Прилог културној историји српскога народа*. Нови Сад и Београд, 2013.²
- Група аутора. *Историја српског народа, (=ИСН), IV–2* (ур. Гавриловић, Славко). Београд, 1994.²
- Кркљуш, Љубомирка. „О програму Саве Текелије за обнову српске државе“. *Зборник Матице српске за историју* 81 (2010): 7–23.
- Медаковић, Дејан. *Барок код Срба*. Загреб, 1988.
- Поповић, Душан, Ј. *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира 1718-1739*. Београд, 1950.
- Поповић, Душан. „Општинска управа у Београду за време аустријске владавине (1718–1739)“. *Годишњак музеја града Београда* 3 (1956): 125–134.
- Таубе, Фридрих Вилхелм фон. *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и војводства Срема, како с обзиром на њихове природне особине, тако и на њихово садашње устројство и ново уређење у црквеним, грађанским и војним стварима. Из сопственог посматрања и запажања учињених у земљи*. Нови Сад, 1998.
- Тимотијевић, Мирослав. „Портрети архијереја у новијој српској уметности“. У *Западноевропски барок и византијски свет*, 147–174. Београд, 1991.
- Точанац, Исидора. „Прописи митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане“. *Историјски часопис* 48 (2001–2002): 147–164.
- Точанац, Исидора. „Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722–1731)“. *Историјски часопис* 55 (2007а): 201–217.
- Точанац, Исидора. *Српски народно-црквени сабори 1718–1735*. Београд, 2008.
- Точанац, Исидора, *Настанак и развој институције црквено-народног сабора у Карловачкој митрополији у 18. веку*. Зборник радова са научног скупа *Три века Карловачке митрополије 1713–2013*. Сремски Карловци и Нови Сад, 2014: 127–144.
- Точанац Радовић, Исидора. „Српски календар верских празника и терезијанска реформа“. *Зборник Матице српске за историју* 90 (2015): 7–38.

SERBS' METROPOLITANS AND EMPEROR CLERKS AS THE LOCAL ELITE IN THE HABSBUrg MONARCHY DURING THE 18th CENTURY**Summary**

The paper deals with creation, the position and the activity of the Serbs' elite in The Habsburg monarchy during the 18th century, with a special focus on position and activities of Serbs' metropolitans of Karlovci, that were the spiritual elite of Serbs in the Habsburg Monarchy in the 18th century. Also, it's provided to insight into organization of the Serbs' local elite in the Habsburg Monarchy on the local, municipal level. The aim of the paper is to present appearance of the Serbs' elite, that grew up on European models from that time and her position as a national elite in the Serb's ecclesial-national autonomy, which was determined by Privileges and the personification by the Metropolitanate of Karlovci. The attitude of Serbs' elite towards the state authorities also given. Based on sources and literature, there was a conclusion that Serbs' spiritual and local elite within ecclesial-ethnic autonomy were a representative of State among the people, and the nation's in the State.

Key words: The Metropolitanate of Karlovci, The Habsburg Monarchy, 18th century, local and spiritual authorities, elite.

PROBLEMI KONSOCIJALNE DEMOKRATIJE

Rezime

Cilj ovog rada je razumevanje i objašnjenje važnosti uloge konsocijalne demokratije u svim državama u kojima je prisutna neka vrsta podele u društvu. Posle uvodnog dela i upoznavanja sa terminom „konsocijacija“ i njegovim značenjem, sledi podrobna deskripcija osnovnih karakteristika konsocijalne demokratije sa željenim pozitivnim uticajem na stabilnost demokratskog društva, ali i sa mogućim negativnim efektima u situaciji zloupotrebe tih istih karakteristika konsocijalne demokratije.

Ključne reči: konsocijacija, konsensus, koalicija, autonomija, proporcionalnost, veto.

UVOD

Postoji više načina na koje se demokratija može organizovati i voditi, počev od širokog kruga formalnih institucija vlasti kao što su to zakonodavna tela i sudovi, pa sve do partijskih i izbornih sistema. Međutim, do jasnih modela i nekih pravilnosti može se doći tek utvrđivanjem razlika u radu institucija pomoću kojih se može odrediti model demokratije u smislu da li je **većinski** ili tzv. *konsocijalni*.² Razlika između većinskog i konsocijalnog modela se pojavila ponajviše zbog prelaska osnovne definicije o demokratiji kao vladavini naroda u definiciju o demokratiji kao vladavini za narod tj. vladavinu u skladu sa željama naroda.

Naime, određivanje demokratije kao vladavine u skladu sa željama naroda je postavilo jedno osnovno pitanje a to je: ko će vladati i kako ako u narodu ne postoji saglasnost jer su želje oprečne. Naravno, logičan odgovor je većina naroda i to je upravo većinski model demokratije koji se prvi i pojavio u prvim predstavničkim demokratijama. Međutim, sa razvojem demokratije i utvrđivanjem činjenice da u podeljenim društvima većinski sistem direktno i neminovno vodi u sukobe, pojavio se *konsocijalni model demokratije* koji ne spori vladavinu većine, ali teži da tu većinu proširi i na taj način ublaži tenzije, a koje može inicirati manjina. Zbog toga se kaže da je većinski model isključiv i suparnički, dok je konsocijalni pregovarački i kompromisan.³

¹ sanvito@medianis.net

² Konsocijacija je termin koji se pojavio u čuvenim naučnim delima poznatog američkog politikologa holandskog porekla Arenda Lajpharta (Lijphart) koji je zapravo, objašnjavajući poseban model demokratije u podeljenim društvima, svoj predhodni termin „politike akomodacije“ preinačio u termin „konsocijacije“.

³ Švajcarska je na primer do te mere kompromisna da se u njoj kaže da konsocijalna demokratija čini sve aktere pobednicima. Vidi: Linder, 1994: 124.

Bilo kako bilo, iako se stiče utisak da je konsocijalni model demokratskiji, a o čemu dovoljno govori i činjenica da je najzastupljeniji, postoje i dalje pristalice većinskog modela, pogotovo iz Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, koji takođe argumentovano kažu da se može desiti konsocijalnim modelom da u širokim koalicijama na vlasti počne odlučivati manjina, a onda to nije demokratija.

Ustvari, termin “konsocijacija” ima šire značenje od termina “konsensus”,⁴ jer pojedine višenacionalne države u svetu mogu biti konsocijalne zbog trenutnog postupka izgradnje konsocijalnih institucija, ali ne moraju biti konsensualne. Zaključak je da konsocijacija u institucijama mora imati po prirodi stvari konsensus. Ali, postavlja se pitanje: da li konsensusa ima u političkoj kulturi stanovništva?... S obzirom da po čuvenom američkom politikologu Lajphartu (Lijphart) nema konsocijacije bez konsensus demokratije, a ona ne može to biti bez ne samo konsensus institucija već i konsensus političke kulture (Lajphart, 2003: 52), odmah se postavlja i sledeće pitanje koje treba da reši konsocijacija a to je: kako uticati na političku kulturu i učiniti je konsensualnom u situaciji duboko podeljenih društava, a za koja se već unapred kaže da mogu imati isključivo konsocijalni model demokratije.⁵

Na primeru Holandije je konsensus demokratija stvorena na bazi svesti o očuvanju nacije, u Belgiji stvaranjem elite preko političkih partija, u Švajcarskoj stvaranjem “finansijske elite” (Linder, 1994: 129) i na bazi svesti o očuvanju sistema, i u Austriji na bazi “svesti o strahu” (Heinisch, 2002: 12-16) od opasnosti mogućeg prisajedinjenja nekadašnjem Varšavskom paktu na čelu sa nekadašnjim Sovjetskim Savezom. Iz ovih primera se vidi da je konsocijacija, stvarajući konsensus demokratiju i utičući na konsensus političku kulturu, išla u dva pravca. Prvi pravac je uticaj na mase i pokušaj stvaranja svesti o pripadnosti jednoj naciji pa makar ona bila i izmišljena, dok je drugi pravac bio uticaj na elite i to ne bilo koje već one koje su unapred stvorene predhodnom uspostavom konsocijalnih i konsensualnih institucija (Lajphart, 2003: 34).

Ovakva konstrukcija ima za konačan cilj političku stabilnost koja mora biti uz postojeću konsensualnu demokratiju sposobna da rešava probleme, tenzije i sukobe i otvorena za mirne promene (Ibid: 20). Međutim, “iako se čini da elite nisu problem” (Stepan, 2005: 3), veliki problem u nekim podeljenim društvima postaju mase a koje mogu biti nekompetentne i nezainteresovane (Lajphart, 2003: 49).

Otuda se došlo do ideje i saznanja da se u duboko podeljenim društvima, zbog preko potrebne stabilnosti, mora odstupiti od nekih uobičajenih i idealnih demokratskih normi (Ibid: 47). Na primer, umesto bliskih odnosa između podeljenih grupa u nekim podeljenim društvima koji mogu stvoriti konflikte, bolje je te podeljene grupe držati na minimum konsensusa. Ovakvo mišljenje, bez sumnje, je u suprotnosti sa široko rasprostranjenim teorijskim mišljenjem da uzajamni kontakti između različitih ljudi

4 U Švajcarskoj je termin „konsensus“ preinačen u termin „sistem saglasnosti“ (Ibid.: 124–126).

5 Za ovakvu konstataciju su zaslužne dobro utemeljene konsocijalne demokratije u Holandiji, Švajcarskoj, Austriji i Belgiji.

i grupa jačaju uzajamno razumevanje, ali ono je jedino rešenje u kojem se samosvojnost i samoizolovanost podeljenih grupa može iz negativne vrednosti pretvoriti u pozitivnu (Ibid: 48).

PROBLEMI KONSOCIJALNE DEMOKRATIJE

Kada su u praksi formulisane četiri osnovne karakteristike konsocijalne demokratije, odmah su se ukazale i četiri grupe mogućih problema u primeni konsocijalne demokratije. **Prva karakteristika** je stvaranje **velike koalicije** na vlasti, jer kada u narodu nema želje za druženjem onda ne može postojati zajedničko mišljenje o reprezentativnoj vlasti, pa pošto je to tako, odmah se nameće potreba za dominacijom jednog segmenta nad drugim (Lajphart, 1992: 25). Naravno, zbog ovakve tendencije, nužno je uspostaviti dominaciju jednog političkog centra ali na nivou velikih koalicija koje će biti izraz konsensusa celokupnog podeljenog društva (Ibid: 27). Zanimljivo je da je i čuveni američki politikolog Semjuel Huntington (Huntington), pored još mnogih drugih politikologa, razmatrajući kako doći do konsensusa u podeljenim društvima, izrekao konstataciju da je za uspešnost konsocijalne demokratije potrebno zameniti veliki broj religijskih i etničkih autoriteta jedinstvenim sekularnim nacionalnim političkim autoritetom (Huntington, 1968: 34). To znači da ovaj najveći problem konsocijacije treba rešiti izgradnjom nacije, pa makar i izmišljene, koja će pretvoriti primarnu privrženost etnicitetu u odanost novouspostavljenoj naciji. To dalje znači da treba uticati na političku kulturu segmenata a u okviru nje i na sam identitet.

Međutim, kada se dođe u ovu fazu uticaja na identitet, tada nastaje najveći rizik po konsocijalnu demokratiju jer svaka tendencija da se iskoreni primarna odanost može zbog svoje žilavosti imati suprotan efekat i stimulisati podeljene segmente na unutrašnju koheziju i međusobne sukobe (Lajphart, 1992: 31).

Dakle, rešenje prvog problema konsocijalne demokratije, koje je vezano za stvaranje velike koalicije, je uklanjanje straha segmenata od bilo čije dominacije, minimiziranje međusobnih političkih konflikata kao i promovisanje kooperacije (Lauber, 1996: 254). To znači da velika koalicija treba da ima podršku segmenata koji će biti autonomni ali istovremeno ravnopravno tj. proporcionalno zastupljeni sa mogućnošću veta. Upravo *autonomija segmenata*, *proporcionalnost* i *veto* su ostale tri karakteristike konsocijalne demokratije koje je odlično opisao već pomenuti američki politikolog Arend Lajphart (1992: 32). Ali, kako smo već rekli, u nekim slučajevima konsocijalna demokratija se može suočiti sa nerešivim problemima. Pored glavnog problema političke kulture i u okviru nje identiteta, a koji utiču na samo stvaranje velike koalicije, drugi problem je vezan za sam kvalitet velike koalicije. To znači legitimnost velike koalicije zbog stalne tendencije koalicija da se šire samo do osiguranja izborne pobeđe, zbog čega može doći do narušavanja zastupljenosti segmenata (Ibid: 33). Takođe, tu je i problem "sprog donošenja odluke" (Ibid: 56), a koje oba-

vezno dovodi do nezadovoljstva i nezainteresovanosti masa segmenata a što naravno ne utiče povoljno na političku kulturu. Sve u svemu, iz ovog začaranog kruga u kome učestvuju velika koalicija i njena legitimnost, kao i politička kultura masa segmenata i njena preko potrebna podrška velikoj koaliciji, pojavila se suština konsocijalne demokratije a to je dvostruka uloga vođstva tj. elita koje sačinjavaju veliku koaliciju, pa na taj način postaju, po Arendu Lajphartu, najvažniji element konsocijalne demokratije (Ibid: 59). S jedne strane je to privrženost saradnji sa elitama drugih segmenata i očuvanju jedinstva zemlje, dok je s druge strane to sposobnost obezbeđivanja podrške svog segmenta. Ukratko rečeno, sposobnost balansiranja.⁶ Međutim, da bi balansiranje uspelo nije samo dovoljna sposobnost elita, jer se one mogu u dužem periodu odvojiti od masa segmenata, već je potrebno smanjiti razliku među segmentima na „način stvaranja subelita“ (Gerlich, 1996: 214-215) koje će održavati podršku segmenata elitama i nesmetano im dopustiti balansiranje (Alberti and Leonardi, 2004: 31). Zbog toga su mnogi svetski savetnici, u sprovođenju konsocijalne demokratije, stavili prednost “razvoju ekonomije i nacionalnoj integraciji u odnosu na demokratizaciju” (Lajphart, 1992: 228), upravo razmišljajući o stvaranju subelita i neshvatajući svu opasnost takvog razmišljanja, jer bez demokratizacije nema uklanjanja straha od dominacije. Dakle, veoma je važno poštovati redosled u konsocijalnom inžinjeringu, a mi bi smo dodali i obazrivost u primeni konsocijalnih metoda (Ibid: 50).

Ostali problemi su vezani za preostale tri karakteristike konsocijalne demokratije, a koje prate onu prvu karakteristiku tzv. *velike koalicije* o kojoj smo već govorili. Dakle, *druga karakteristika je autonomija segmenata*. Osnovni problem autonomije segmenata je što može dovesti do raspada zemlje, jer iako je ona nužnost razdvajanja segmenata u podeljenom društvu, lako se može desiti da se “očekivano povećanje pluralnog značaja ionako pluralnog društva” (Ibid: 48) pretvori u zahteve za secesijom. Dok s jedne strane stoji stav da ne treba slabiti rasepe nastale zbog segmentiranja već jasno priznati njihovo postojanje i ugraditi ih u stvaralačke elemente stabilne demokratije, sa druge strane stoji i stav da je autonomija segmenata dodatni podsticaj mogućoj secesiji pogotovo u situaciji etničke homogenosti segmenata. Zbog toga je konsocijalnoj demokratiji u podeljenim društvima važnije rešavanje problema pojedinih grupa nego ravnopravnost pojedinaca (Ibid: 55). Otuda i mišljenja da u podeljenom društvu nije dobro imati samo dva segmenta, već tri i više, ali do optimalnog broja, da bi se omogućilo centru tj. velikoj koaliciji da posreduje kao nepristrasan arbitar i da omogući višestruku ravnotežu za koju se tvrdi da omogućuje stabilnost u podeljenom društvu (Ibid: 62). Seymour Martin Lipset, takođe poznati američki politikolog, čak dodaje da je “demokratiji potreban rasep unutar jezičkih i religijskih grupa a ne između njih” (Lipset, 1960: 92), što znači da je za višestruku ravnotežu, koja predhodi stabilnosti, poželjna nehomogenost segmenata kao i već spomenuta brojnost (tri i više segmenata). Takav je primer Švajcarske koja se u XV veku počela deliti od prvobitnih 3 kantona da bi danas imala 26 kantona (20 kantona i 6 po-

⁶ Interesantan primer balansiranja u Austriji je era kancelara Volkfanga Šisela. Detaljnije: Heinisch, 2010: 119-158.

lukantona) (Linder, 1994: 7), pri čemu gotovo svi kantoni imaju podeljeno društvo tj. nisu etnički i religijski homogeni (Evans, 1999: 38-51). Inače, ovo deljenje kantona u Švajcarskoj nije bilo slučajno, već upravo sa ciljem uspostavljanja višestruke ravnoteže zbog čega je i nazvano najstarijom tehnikom rešavanja sukoba (Lajphart, 1992: 100).

Treća karakteristika je proporcionalnost, jer u podeljenom društvu ne može funkcionisati osnovni demokratski princip većine koji je u ovakvim društvima direktan uvod u nestabilnost. Međutim, proporcionalnost je nešto što treba veoma pažljivo izgraditi jer segmenti u podeljenom društvu nisu nikada faktički jednaki (veličina segmenata, broj stanovnika itd.). Zbog toga uvek postoji strah većinskog segmenta da se ne pretvori u manjinu, a manjinskog segmenta da prestane da postoji. Zato nije iznenađenje da je za uspeh konsocijalne demokratije važna proporcionalnost, jer se iza nje krije zapravo ravnoteža moći između segmenata, a što znači tendencija podele vlasti na predstavnike svih grupa kako se nijedna grupa tj. segment ne bi osećao ugroženim (Ibid: 172). Upravo zbog svega ovoga tj. ravnoteže moći pojavljuje se prvi problem proporcionalnosti a to je kako uklopiti zahteve za zastupljenošću “ne samo autonomnih segmenata već i religija i jezika, pa čak i po cenu žrtvovanja efikasnosti” (Ibid: 47). Zato je i Arend Lajphart ukazao na opasnost stvaranja “neefikasne i nefunkcionalne države”, jer proporcionalnost kao standard pri popunjavanju položaja u državnim službama daje prednost pripadanju nekom segmentu, a ne individualnim zaslugama, što može biti na štetu efikasnosti administracije i sveukupnih zahteva za umnožavanjem i osnivanjem velikog broja posebnih ustanova za različite segmente (Ibid: 57).

Sa druge strane, pošto konsocijacija zahteva decentralizaciju, a ona podelu na najčešće regione, kantone ili federalne jedinice, neophodna je uspostava dvodomnosti a to znači formiranje dva doma tj. Donjeg i Gornjeg doma predstavljanja autonomnih segmenata. Ovo je neophodno zbog toga što se u podeljenim društvima, pored neophodne proporcionalne zastupljenosti stanovništva, mora obezbediti paritet u zastupljenosti autonomnih segmenata. U većini slučajeva, taj paritet se obezbeđuje u Gornjem domu i to kroz jednako pravo glasa između svih autonomnih segmenata. Dakle, kao što proporcionalnost, koja je obično zastupljena u Donjem domu, treba da predstavi sve segmente pa čak i one marginalizovane, tako i paritet, koji je najčešće zastupljen u Gornjem domu, treba da podrži jednakost između autonomnih segmenata kao osnovni postulat demokratije. Naravno, kao što se proporcionalnost može zloupotrebiti na primer visokim izbornim cenzusom, tako se i paritet može zloupotrebiti i to na relaciji raspodele moći između Donjeg i Gornjeg doma. Upravo zbog toga postoji simetrična i asimetrična dvodomnost. Najbolji primer simetrične dvodomnosti je Švajcarska koja ima podjednako raspoređenu moć između Nacionalnog veća tj. Donjeg doma koji je proporcionalno izabran i Državnog veća tj. Gornjeg doma koji paritetno predstavlja sve kantone (Lajphart, 2003: 98). Otuda Arend Lajphart kaže da je potpuna jednakost ova dva doma sve-to pravilo u Švajcarskoj (Ibid: 100). Međutim, s obzirom da u Državnom veću tj. Gornjem domu 20 kantona imaju po dva glasa a 6 polukantona po jedan glas i imajući u vidu da su i u Švajcarskoj nekada bili građanski

ratovi u kojima je dolazilo do deljenja kantona, očigledno je da se status polukantona dodeljuje novonastalim kantonima kojima se daje jedno duže vreme prilagođavanja.

Što se tiče asimetrične dvodomnosti, postoje primeri povećanja moći Donjeg doma na štetu Gornjeg, ali takođe i obrnuto povećanja moći Gornjeg a na štetu Donjeg doma. Najbolji primer zloupotrebe pariteta između Donjeg i Gornjeg doma je primer u Belgiji. Tamo su najpre uveli, umesto pariteta, proporcionalnost u Gornji dom, što je apsurd, jer već imaju proporcionalnost u Donjem domu, a zatim su smanjili nadležnosti Gornjeg doma u odnosu na Donji i time prouzrokovali jačanje nacionalističkih partija i nestabilnost jer nema jednakog predstavljanja federalnih jedinica (Ibid: 101). Nasuprot ovom primeru postoje i primeri, doduše ređi, asimetrične dvodomnosti u kojoj Gornji dom ima nadmoć nad Donjim. Takav je primer Evropske Unije (EU) u kojoj je Gornji dom Savet Evropske Unije a Donji dom Evropski Parlament. Dok Evropski Parlament čine neposredno izabrani predstavnici različitih grupacija političkih partija, Savet EU čine ministri svih država članica EU (Pajević, 2008: 17). Dok Savet EU ima veliku moć u kojoj stalno "uspostavlja ravnotežu između međuvladinih i nadnacionalnih funkcija" (Kovačević, 2009: 509), pri čemu je "način funkcionisanja dugo vremena bio obavijen velom tajne" tj. netransparentan, dotle je Evropski Parlament "ostavljen na margini" (Ibid: 514) jer samo vodi nekakve rasprave o odlukama Saveta EU, ali bez prevelikog uticaja na Savet EU, jer on jedino može biti sprečen u nekim odlučivanjima, ali ne svim (odbrana, poreska politika), od Evropskog suda pravde (Ibid: 515). Dakle, zaključak je da je paritet pored proporcionalnosti veoma važan element konsocijacije, i to ne samo kada je u pitanju podjednako predstavljanje autonomnih segmenata jer oni mogu biti različite veličine sa različitim brojem stanovnika, već i u pitanju podjednake moći tj. simetrije oba doma koja bi najidealnije i paritetno predstavljali kako većinu u autonomnim segmentima tako i manjinu.

Međutim, kada se vratimo na prvi i osnovni problem uklapanja jezika i religije u konsocijalnu demokratiju u okviru kojeg se neke religije označavaju kao mogući remetilački faktor, ne možemo a da ne obratimo pažnju na postavljanje sve većih zahteva za sekularizacijom društava kao nužnog pravca rešavanja ovog problema (Berger, 2005: 147). Naime, ovi mnogobrojni zahtevi opisuju religijski sukob kao sukob organizacija koji se mora sprečiti sekularizacijom, koja je po čuvenom kanadskom politikologu Čarlsu Tejloru (Taylor) "nemisaona usled nedostatka prave naučne rasprave o njoj" (Tejlor, 2011: 429), tj. po nekim zahtevima neutralizacijom religije "uz dužno poštovanje" zbog čega se jasno nameće zaključak da ovi zahtevi vide rešenje problema sukoba religija u konsocijalnoj demokratiji kroz uticaj na samu religiju i njenu organizaciju. U prošlosti smo bili svedoci „odvajanja Protestantske religije od Katoličke“ (Ilić, 2013: 11-16) i na neki način drugačijeg tumačenja same suštine Hrišćanske religije (a to je uticaj na religiju), dok smo u sadašnjem vremenu svedoci uticaja na organizaciju na primer Pravoslavne religije jer su sve više prisutni zahtevi za autokefalnošću u Makedoniji, Crnoj Gori itd. iako takvih zahteva nema u na primer državama Katoličke veroispovesti.

Dakle, ovo su problemi koji su veoma značajni za proporcionalnost u konsocijalnoj demokratiji ali nisu i jedini. Posle njih, sledeći veliki problem o kojem moramo nešto reći je izborni sistem koji je po mnogim stručnjacima najveća mogućnost manipulacije a koja u podeljenim društvima može imati fatalne posledice. Pored nestabilnosti i nepoverenja među segmentima, a koje može preći u hronično stanje, pojavio se još jedan problem a to je da u podeljenim društvima ne možete imati izborni sistem u kojem ćete glasati za pojedince jer to može narušiti ravnotežu moći između autonomnih segmenata (već smo rekli da je u konsocijalnoj demokratiji važnije rešavanje problema segmenata nego ravnopravnost pojedinaca) (Lajphart, 1992: 55). To znači da su u konsocijalnoj demokratiji važniji interesi segmenata nego pojedinaca. Pošto je to tako, u svim konsocijalnim demokratijama zapadne Evrope glasa se za partijske liste a ne za pojedince. To dalje dovodi do smanjenog uticaja glasača a povećanog uticaja partijskih lidera (Ibid: 148). Rezultat ovoga može biti partokratija i nezainteresovanost glasača a što može takođe biti uvod u nestabilnost.

Četvrta i poslednja karakteristika konsocijalne demokratije je **veto**, koji takođe uklanja strah od dominacije i pomaže uspostavi ravnoteže moći. Dakle, osnovna pozitivna osobina veta je da ona pruža osećaj sigurnosti kod autonomnih segmenata time što se svakom interesu ili grupi daje pravo na samozaštitu, te tako generalno daje prednost očuvanju celine, pa makar i na štetu autonomnih segmenata (Ibid: 44). Međutim, ako kod autonomnih segmenata nema želje za očuvanjem celine, onda se pojavljuje sledeći veliki problem funkcionisanja konsocijalne demokratije a to je zloupotreba veta. Kod ovakve pojave zapravo dolazi do preterane upotrebe veta (čak i kod manjih nevažnih pitanja, ali koja mogu biti u podeljenim društvima podignuta na nivo najveće važnosti) i do zastoja u dogovaranju elita, a što dalje vodi u blokadu rada svih državnih institucija i uvod u nestabilnost (Ibid: 57). Dakle, zaključak je da veto može biti veliki problem, čak do te mere da može u jednom podeljenom društvu stvoriti tiraniju manjine nad većinom, a što takođe uvodi to podeljeno društvo u nestabilnost (Ibid: 43).

Na kraju, moramo razjasniti vezu između konsocijacije i federacije ili konfederacije. Najkraće rečeno, konsocijacija ne može bez neke vrste decentralizacije u kojoj će doći do razdvajanja podeljenih segmenata i to putem stvaranja regiona, kantona, entiteta, provincija, federacije ili pak konfederacije, dok federacija ne mora da ima konsocijaciju. Takav je primer Sjedinjenih Američkih Država (SAD) koje su federacija 50 država ali bez ikakve konsocijacije, ili primer Nemačke koja je federacija sastavljena od 16 pokrajina i takođe bez konsocijacije (Vasović, 2006: 88). To je zbog toga što je federacija u ovim državama nastala, ne kao želja za konsocijacijom usled podeljenosti društva, već kao istorijski splet okolnosti i želja za integracijom i jačanjem u cilju odbrane od spoljnog faktora. Dakle, iako na prvi pogled konsocijacija može biti jednako federacija jer konsocijacija ne može bez neke podele, ipak su to potpuno različite stvari jer je federacija samo jedno od sredstava uspostave konsocijacije, dok se federacija uopšte ne bavi pitanjem konsocijacije. Ustvari, najveća razlika između konsocijacije i federacije je istorijski aspekt nastanka jednog društva. Očigledno je integracija razlog za federaciju bez konsocijacije, dok je dezintegracija razlog za

konsocijaciju sa nekom vrstom nužne federacije. Kada neki teoretičari kažu da je konsocijacija podvala za uvođenje federacije, oni iz osnova nisu u pravu i to iz dva razloga: *Prvi razlog* je istorijski aspekt tj. pitanje istorijske integracije ili dezintegracije jednog društva, jer ako je neka država istorijski bila podeljeno društvo sa dezintegrativnim podsticajima, onda konsocijacija nema alternativu sem raspada države. *Drugi razlog* je što konsocijacija ne zahteva nužno uvođenje federacije jer se autonomija segmenata može ostvariti na više načina. Jedan od načina su kantoni i polukantoni ili regioni koji mogu imati samo administrativna ovlašćenja i zadovoljiti konsocijaciju, dok sledeći način može biti neteritorijalna federacija tj. “sociološka federacija” (Lajphart, 2003: 205), koja i nije u pravom smislu reči federacija ali koja takođe može zadovoljiti konsocijaciju, kao na primer u Holandiji. Dakle, to što u mnogim podeljenim društvima postoje tendencije ili faktičko stanje teritorijalnih federalnih jedinica, nije rezultat konsocijacije, već istorijskog aspekta nastanka i razvoja podeljenih društava.

ZAKLJUČAK

Imperativ svakog društva su razvoj i prosperitet, a razvoj i prosperitet se mogu obezbediti samo u integrisanom društvu. Drugim rečima, konstituisanje nacije se posmatra kao vid razvoja. Međutim, kako konstituisati naciju u duboko podeljenim društvima?... Već spomenuti Semjuel Hantington smatra da veliki broj tradicionalnih, religijskih, porodičnih i etničkih političkih autoriteta, treba zameniti sa jednim sekularnim, nacionalnim političkim autoritetima (Huntington, 1968: 34). Ali kako?...ako se to ne želi. Zato je Arend Lajphart pred sva podeljena društva postavio tri načelne mogućnosti izbora: *raspad države, preobraćanje podeljenog društva u nepodeljeno putem asimilacije i prihvatanje podeljenog društva onakvog kakvo jeste uz uspostavu konsocijalne demokratije* (Kasapović, 2005: 192).

Dakle, konsocijalizam nema alternativu, jer nasuprot tome, asimilacija i raspad ne mogu biti razvoj i prosperitet. Ali, postavlja se pitanje da li je taj konsocijalizam u jednom podeljenom društvu opšte prihvaćen ili je prinudan (Aguero, 2009: 72). Ako je prinudan, koji obično biva nametnut spolja, onda se postavlja pitanje dugoročnog održanja takvog stanja u kome nema ni najmanje volje domaćih elita da takav konsocijalizam preživi, jer elite su najvažniji činilac opstanka konsocijalnog modela demokratije. Međutim, da bi se elite stvorile i usmerile na saradnju i na taj način obezbedile konsesualnu političku kulturu, one moraju imati podršku razdvojenih masa ali ne na dva entiteta (Bosna i Hercegovina) ili tri kao na primer u Belgiji (česte i dugotrajne krize Vlade), već na više kantona ili federalnih jedinica kao na primer u Švajcarskoj (26 kantona), Holandiji (12 provincija) ili Austriji (9 federalnih jedinica).

Kada uporedimo ove konsocijacije, vrlo brzo ćemo shvatiti da je veoma važna podela već podeljenog društva na više autonomnih segmenata (kantona i federalnih jedinica) koji obavezno vode ka decentralizaciji i proporcionalnom izbornom sistemu. Samo na ovaj način mase mogu da budu zadovoljene i razdvojene, a samo takve mogu da podržavaju svo-

je elite koje moraju biti samostalne u odnosu na spoljne uticaje. Dakle, pored konsesualne političke kulture, veoma su važne i precizno određene konsocijalne institucije koje treba da veoma tačno odrede konstitutivnost i izborni dizajn uvažavajući sve podele u društvu.

Na kraju, treba reći da konsocijalna demokratija i u situaciji povoljnih uslova za nju ne garantuje uspeh, ali da može biti ostvarljiva i u situaciji totalno nepovoljnih uslova. Rešenje je sigurno u saradnji među elitama i stabilne podrške neelita (Lajphart, 1992: 60). U tom smislu, nesporna je činjenica da je konsocijalna demokratija odličan prostor za taktičke poteze, odličan prostor za slobodu, ali i odličan prostor za preuzimanje rizika (Ibid: 61). Upravo zbog ovog rizika, tvrdi se da konsocijalne demokratije moraju biti male teritorije u kojoj se elite dovoljno međusobno poznaju, a prećutkuje se da su sve četiri konsocijalne demokratije zapadne Evrope nastale ili nametnute neposrednim ili posrednim dogovorom velikih svetskih sila (Ibid: 74).

LITERATURA

- Aguero, Felipe. "The New 'Double Challenge': Democratic Control and Efficacy of Military, Police, and Intelligence". In *Democracies in danger*, edited by Alfred Stepan, 59-74. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009.
- Alberti, Paolo and Robert Leonardi. "The Consociational Construction of Christian Democracy". In *Christian Democratic Parties in Europe since the End of the Cold War*, edited by Steven Van Hecke and Emmanuel Gerard, 21-41. Leuven: Leuven University Press, 2004.
- Berger, Peter L. "Christianity: The Global Picture". In *World Religions and Democracy*, edited by Larry Diamond and Marc F. Plattner and Philip J. Costopoulos, 146-150. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Evans, Ellen L. *The Cross and the Ballot: Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and the Netherlands, 1785-1985*. Boston: Humanities Press, Inc. – A subsidiary of Brill Academic Publishers, 1999.
- Gerlich, Peter. "Political Culture". In *Contemporary Austrian Politics*, edited by Volkmar Lauber, 213-222. Oxford: Westview Press, Inc., 1996.
- Heinisch, Reinhard. *Populism, Proporz, Pariah: Austria Turns Right – Austrian Political Change, Its Causes and Repercussions*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2002.
- Heinisch, Reinhard. "Unremarkably Remarkable, Remarkably Unremarkable: Schussel as Austria's Foreign Policymaker in a Time of Transition". In *Contemporary Austrian Studies – The Schussel Era in Austria*, vol. 18, edited by Gunter Bischof and Fritz Plasser, 119-158. Innsbruck: Innsbruck University Press, 2010.
- Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven:

- Yale University Press, 1968.
- Ilić, Ivan. *Teorija o sekularizmu* (specijalistički rad). Beograd: Fakultet političkih nauka, 2013.
- Kasapović, Mirjana. *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura, 2005.
- Kovačević, Maja. "Višedimenzionalnost Saveta Evropske Unije". *Godišnjak 2009*: 507-516.
- Lajphart, Arend. *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Školska knjiga i Globus, 1992.
- Lajphart, Arend. *Modeli demokratije*. Beograd: CID Podgorica i Službeni list, 2003.
- Lauber, Volkmar. "Conclusion and Outlook". In *Contemporary Austrian Politics*, edited by Volkmar Lauber, 253-261. Oxford: Westview Press, Inc., 1996.
- Linder, Wolf. *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. New York: St. Martin's Press, 1994.
- Lipset, Seymour Martin. *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday, 1960.
- Pajević, Milan. *Vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*. Beograd: ISAC Fond, 2008.
- Stepan, Alfred. "Religion, Democracy and the 'Twin Tolerations'". In *World Religions and Democracy*, edited by Larry Diamond, Marc F. Plattner and Philip J. Costopoulos, 3-23. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Tejlor, Čarls. *Doba sekularizacije*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Vasović, Vučina. *Savremene demokratije*, tom I. Beograd: Službeni glasnik, 2006.

Ivan Ilić

THE PROBLEMS OF CONSOCIATIONAL DEMOCRACY

Summary

The aim of this paper is the understanding and explanation the significance of the role of consociational democracy in all states where is presented some kind of division within the society. After the introductory part as well as introduction with the term "consociation" and its meaning, it follows detailed description of the basic characteristics of consociational democracy with the desired positive influence on the stability of democratic society, as well as with the possible negative effects in the situation of the misuse of these same characteristics of consociational democracy.

Key words: Consociation, Consensus, Coalition, Autonomy, Proportionality, Veto.

ПРИКАЗИ

ЛЕПОТА У КУЛТУРИ БУГАРА И СРБА¹

Красотата в културата на българи и сърби/ Лепота у култури Бугара и Срба је тринаести по реду двојезичан тематски зборник, који наизменично издају Филолошки факултет Великотрновског универзитета „Св. св. Кирил и Методиј“ и Филозофски факултет Универзитета у Нишу. У тим тематским зборницима штампају се радови о предложеној теми (трпеца, комично, своје и туђе, еротско, игра, тело и одело, село и град, име, време и простор, стварност и фикција, реч и гест, емоције – што се може видети на странама 5–6), који се претходне године саопште у Великом Трнову или у Нишу на једнодневним научним скуповима, који су део четвородневног дружења професора и студената. На тај начин зборници представљају писани траг једне, сада већ дугогодишње традиције и ретког примера сарадње међу универзитетима на Балкану.

Скуп чија је тема била *Красотата в културата на българи и сърби*, одржан је 13. маја 2016. године у просторијама Славистичке катедре на Филолошком факултету Великотрновског универзитета. У зборнику јештампано 14 радова учесника скупа, професора и студената докторских студија са оба универзитета. Они се са аспекта науке о језику, науке о књижевности и методике наставе језика као страног и нематерњег баве појмом лепоте.

Највише радова посвећено је језичким питањима која се тичу прагматике, семантике, фразеологије, контрастивне анализе, лингвистичке антропологије, транслатологије и ономастике.

Контрастивни приступ одлика је радова Станке Бонове (*Красотата в обрџенията към деца: българско-полски паралели// Лепота у облицима за обраћање деци: бугарско-пољске паралеле*, 23–33) и Ценке Иванове (*Красив и грозен – лингвокултурологични антонимни опозиции (универсални и индивидуализираци черти в български и сръбски) // Леп и ружан – лингвокултуролошке антонимне опозиције (универзалне и индивидуалне црте у бугарском и српском језику)*, 173–181). С. Бенова анализира најпопуларније језичке формуле и хипокористике за обраћање деци код Бугара и Пољака са циљем да установе и објасни разлике у овој области, а као илустрацију наводи примере из комуникације у којима долази до грешака у спорезумевању због непознавања језичких кодова друге културе. Ценка Иванова пореди антониме *красив-грозен/леп-ружан*, као и друге вишезначне и синонимне речи са тим значењем у бугарском и српском у разним контекстуалним и стилским употребама и закључује да они, услед различитих семантичких компоненти, могу имати различито значење упркос сродности језика и фонетској сличности облика.

¹ Ценка Иванова, ур., *Красотата в културата на българи и сърби/ Лепота у култури Бугара и Срба*, Велико Търново, 2017.

Бавећи се језиком реклама, у којима је лепота важна естетска категорија, Валентина Бонцолова у раду *Красотата като рекламен стандарт и нејната вербализација // Лепота као рекламни стандард и њена вербализација* (133–144) анализира вербализацију лепоте, показује разноврсност лексичких јединица које се при томе користе и склоност ка њиховом експресивном сједињавању при чему се најчешће користе именица *лепота* и придев *лепо*, као и њихове изведенице.

Валентина Седефчева у раду *Как да превеждаме красотото: србско-български транслатологичен анализ // Како да преводимо лепо: српско-бугарска траслатолошка анализа* (182–193) показује да превођење српских пословица са придевом *леп* на бугарски језик, будући да се ради о семантички, стилски, структурно и временски маркираним лексичким јединицама, доводи до губитка дела семантике оригинала уколико се тежи аутентичности на плану звучања. Као извори коришћене су збирке Вука Караџића, Ивана Богорова и Петка Славејкова.

Српске народне умотворине, појам телесне лепоте и однос према њој послужили су као материјал за изучавање Јордани Марковић (*Језичка средства за описивање телесне лепоте у српској народној књижевности на грађи из српских народних песама*, 34–49) и Драгани Вељковић (*Конституисање значења појма лепо(та) кроз паремије из збирки Вука Караџића и Ђуре Даничића*, 50–63). Ј. Марковић анализира појам телесне лепоте у народним песмама, понајвишеу онима које је забележио Вук Караџић, однос народног певача према њој, као и језичка средства којима се она исказује и запажа да је мотив чест у лирским, пре свега љубавним и сватовским, песмама, као и у епским песмама са темом женидбе. За дочаравање лепоте, која се пре свега огледа у младости, високом стасу, белом и руменом лицу, користе се стални епитети и метафоре и друга језичка средства. Д. Вељковић на основу анализе корпуса од око 140 пословица издваја мању групу примера који указују на лепоту и лепо као позитивне категорије (нпр. *Што није лијепо гледати, није лијепо ни љубити*), док већа група примера упозорава на њихове негативне аспекте (*Залуду је лијепа брада, кад је слаба глава*). На основу овога може се сагледати како народна мудрост вреднује ове појмове.

Трагање за специфичностима бугарског стандарда за лепоту и лепо кроз језичку слику света предмет је рада Марије Илиеве (*Красива катo капка или представата за красота в българската картина на света // Лепа као кап или о доживљају лепоте у бугарској слици света*, 13–22). Поредeћи језички материјал из бугарског, руског и пољског језика М. Илиева долази до закључка да је код Бугара лепота повезана са човеком, његовом духовношћу и моралношћу, а визуално за јаркост, шаренило и хамонију боја.

Надежда Јовић бави се *Личним имена код Срба од основа са значењем леп и ружан* (64–76) на материјалу из *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић, одакле је ексцерпирано 120 имена од основа са значењем *леп* (*гизд, див, крас, леп/љеп, уб/хуб, цакан*) и *ружан* (*гнус, грд, гроз, груб, руг*), која су анализирана са становишта мотивације, семантике и творбе.

Из области науке о књижевности у зборнику су се нашла четири рада, која разматрају појам лепоте узимајући у обзир њено представљање не само у књижевности већ и у другим уметностима.

Тезу да је у бугарској култури естетска лепота непосредно везана за моралну лепоту заступа и Радослав Радев (*Красотата на жената в мјарата на труда и почивката // Лепота жене у раду и одмору*, 77–88), разматрајући приказе лепоте жене у бугарској књижевности и сликарству на примерима из дела О. Дозона, Љ. Каравелова, П. Р. Славејкова, П. П. Славејкова, И. Вазова и на основу анализе слика П. Георгиева, И. Лазарова, С. Сотирова и Б. Обрешкова.

Николај Димитров (*Три модела на женската красота в началото на българския модернизъм (Черните очи на К. Христов, Фрина на П. Славејков, Аз искам да те помня все така на Д. Дебелянов// Три модела женске лепоте у раном бугарском модернизму (Црне очи К. Христова, Фрина П. Славејкова и Желим да те такву памтим Д. Дебелянова)*, 89–102) анализира естетске тенденције (непристојно, узвишено, не-лепо) и етапе у развоју бугарског модернизма на конкретним делима која их одражавају кроз моделе женске лепоте. Они се крећу од чулности, ка идеји о духовном расту, да би завршили сликом меланхоличне жене.

Категоријом не-лепо у уметности баве се радови Илијане Димитрове (*Баналното като естетическа категория на не-красивото в късната проза на Константин Константинов и в живописното творчество на Едуард Хопър// Банално као стетска категорија не-лепог у позној прози Константина Константинова и сликама Едварда Хопера*, 103–120) и Саве Стаменковића (*Мој проблем није у мени, мој проблем је искључиво на мени – питање лепоте у „Класику“ Едмонда Ростана и „Обичној младинској драми“ Леона Ковкеа*, 121–132). И. Димитрова запажа да светлост у делима два уметника допуњава и улепшава банално, док С. Стаменковић истиче да јунаци анализираних дела превазилазе свој физички недостатак сазревањем, одустајањем од идеализовања љубави и лепоте и одбацивањем физичке лепоте као императива у животу.

Са становишта методике наставе страног језика зборник *Красотата в културата на българи и сърби/ Лепота у кутури Бугара и Срба* доноси два рада.

Ивана Митић (*Изрази за исказивање лепоте и лепог у српском као нематерњем језику*, 145–158) истражује начин исказивања лепог и лепоте у српском језику као нематерњем средњошколцима албанске националности у Бујановцу. Применом аналитичког, дескриптивног и компаративног приступа истражују се карактеристике граматичких средстава за исказивање лепог и лепоте, као и концептуализације ових израза, а нуди се и модел за отклањање грешака и усвајање вокабулара.

Александра Јанић и Александар Новаковић у чланку под насловом *Различити нивои исказивања лепоте у уџбеницима за српски и бугарски језик као страни (на примеру уџбеника Реч по реч и Български език за чужденици)* (159–172) баве се упоредном анализом нивоа за исказивање лепоте кроз дидактичку обликованост уџбеника за учење

српског и бугарског језика као страног упоређивањем њихових лексиколошких садржаја. Циљ је био да се покажу сличности и разлике кроз садржински, визуелни и значењски приступ. Указује се на квалитет ових уџбеника и потребу да се подстиче самосталан стваралачки рад ученика.

Општи је утисак да ће различити приступи теми лепоте свих поменутих радова свакако бити занимљиви читаоцима, те да ће и ова тема додатно осветлити сличности и разлике у култури Срба и Бугара као и претходних дванаест тематских зборника.

На крају издања (194–197), као што је уобичајено у двојезичним зборницима Универзитета у Нишу и Великотрновског универзитета, дати су основни подаци о ауторима и њиховим научним интересовањима, што треба да допринесе даљем продубљивању и ширењу сарадње.

ЈЕЗИЧКЕ, КУЛТУРНЕ И ДУХОВНЕ СПОНЕ¹

Сарадња Савеза Срба у Румунији, Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошког, историјског и теолошког факултерта Западног универзитета у Темишвару и Филозофског факултета Универзитета у Нишу изнедрила је и трећи број часописа *Исходишта*. У њему су објављени радови прочитани на III међународном научном скупу „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима, одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару од 14. до 16. октобра 2016. године.

У часопису је објављено 43 рада из различитих области: српског језика, књижевности, етнолингвистике, етнологије, архитектуре, музикологије, историје итд. Највећи број радова, двадесет три, посвећен је језичким темама, у којима се најчешће говори из дијалектолошког угла, али и из угла стандардног српског језика.

О српским говорима у Румунији писали су: Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Александра Лончар Раичевић, Бранкица Марковић, Биљана Савић, Михај Радан, Драгана Радовановић, Зоран Симић, Татјана Трајковић.

У раду *Творба футура I у српским поморишким говорима у Румунији* аутор Жарко Бошњаковић, на основу грађе из говора српских поморишких села румунског дела Баната, сагледава творбене моделе футура I у банатском и балканском контексту и утврђује њихову фреквенцију. Гордана Драгин анализира акценатски систем говора места Чакова у источном делу румунског Баната у намери да се одреди дијалекатска припадност овог говора (*Из говора Чакова (акцентат)*). Александра Лончар Раичевић (*О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша)*) приказује инвентар и дистрибуцију прозодема у говору села Дињаша у Румунији. Драгана Радовановић у раду *Теренски записи из Ченеја* на основу прикупљеног материјала указује на најмаркантније дијалекатске особености у говору Ченеја у румунском Банату и пореди са суседним говорима са обеју страна државне границе. Зоран Симић (*О темпоралним предлошко-падежним формама у говору Банатске Црне Горе*) анализира функционисање темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне Горе.

Лексици српских говора Румуније посвећена су три рада. У ко-ауторству Бранкице Марковић и Биљане Савић написан је рад *Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији*, у којем је представљена лексичко-семантичка анализа овчарске терминологије разврстана у четири тематске области. Татјана Трајковић (*Ратарска терминологија*

¹ *Исходишта / Originations 3*, Савез Срба у Румунији Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Темишвар, 2017.

села Рудне у Румунији) даје лексичко-семантичку анализу лексике из области ратарства забележене од Срба у селу Рудни у румунском делу Баната. Михај Радан (*О пореклу карашевске ковачке терминологије у говорима Карашева и Клокотича*) анализира структуру карашевске ковачке терминологије са циљем да се утврди однос словенских и позајмљених термина.

Српским дијалектима бавили су се и Радивоје Младеновић и Бојана Вељовић. Рад *Последице међујезичког контакта на фонолошко-фонетском плану у српским говорима југозападног дела Косова и Метохије* Радивоја Младеновића доноси закључке о утицајима несловенских фонолошких система на српске говоре, који се огледају у изменама у прозодијском систему и инвентару фонолошких јединица и у померању акустичко-артикулационих својстава појединих фонема. Бојана Вељовић (*Обележавање прошлих понављаних радњи у приповеткама Ђамила Сијарића*) анализира употребу глаголских облика у служби исказивања хабитуалности у приповеткама Ђамила Сијарића, које су писане на дијалекту.

О ономастици су писали Видан Николић, Саша Митровић и Благоје Чоботин. Видан Николић (*Дистрибуција микротопонима Сватовско гробље на српско(хрватском) језичком подручју (ономастички и етнолингвистички аспект)*) из ономастичког и етнолингвистичког угла описује и ситематизује легенде о микротопониму и мотиву сватовског гробља у епској народној поезији. У раду *Деривација српских мушких имена у Дунавској Клисури* Саша Митровић анализира творбене моделе српских мушких антропонима у Дунавској Клисури и утврђује продуктивност суфикса. Благоје Чоботин представља имена која су православни српски верници из Кетфеља давали својој деци током XIX, XX и XXI века (*Имена српске деце крштене у Српској православној цркви у Кетфељу током XIX, XX и XXI века*).

Историја језика је област којој би могао припасти рад Ивана Бирте *Духовна култура Срба у румунском Банату (18. век)*, у којем се даје транслитерацију, транскрипцију и превод два српска рукописа из карашевске архиве, од којих је један писан на рускословенском, а други на славеносрпском језику.

Лексика и лексикографија теме су радова Снежане Гудурић и Рајне Драгићевић. Снежана Гудурић (*О неколиким особеним француским траговима у српском*) доноси закључке да су нам Французи, поред разних позајмљеница из гастрономије, економије, војске, музике, филма, оставили и неколико топонима и одређени број презимена. Рајна Драгићевић у раду *Лексикографски трагови језичких и културолошких контаката Срба са другим народима у XIX веку* анализира пословице у Беседовнику Вићентија Ракића из 1810. године и указује на српско-италијанске културолошке везе из тог доба.

Српски језик у различитим функционалним стилевима предмет је радова Јордане Марковић и Срете Танасића. Јордана Марковић (*Језик научних радова између мултикултуралности и неразумевања*) посматра начине употребе термина преузетих из различитих језика у научним радовима и утврђује њихову оправданост, прилагођеност и

меру употребе. Срето Танасић у раду *О синтакси језика листа „Наша реч“* описује новинарски стил кроз одабране синтаксичке појаве: продуктивност конструкција за исказивање пасивне дијатезе, глаголско декомпоновање и номинализацију у језику.

Језик књижевних дела теме су радова Милке Николић, Радоја Симића, Јелене Јовановић Симић и Тање Танасковић. Милка Николић у раду *Говор ликова и говор приповедача у завичајној прози Добрила Ненадића (лингвостилистички аспект)* разматра језичко-стилске одлике романа Добрила Ненадића с циљем да се утврди диференцирање између говора приповедача и говора ликова. Коауторски рад *Улога дијалектизама и локализама у српској књижевности доба реализма* Радоја Симића и Јелене Јовановић Симић даје анализу употребе дијалектизама и локализама у књижевним текстовима из доба реализма и утврђује њихову стилизацијску сврху. Тања Танасковић (*Лексичке позајмљенице у прози на дијалекту Драгослава Михаиловића*) анализира лексички слој територијално маркиране лексике несловенског порекла у језику књижевних дела Драгослава Михаиловића.

Књижевним темама посветили су се Ирена Арсић, Горан Максимовић, Снежана Милојевић и Владимир Рогановић. Ирена Арсић (*Од Орбина до Стојановића: словинство Дубровчана кроз векове*) прати и описује развој значења појма словинство у Дубровнику у XIX веку. Горан Максимовић у раду *Комичне поуке Доситеја Обрадовића* анализира појаву комичног у делу Доситеја Обрадовића показујући да је комика нашег просветитеља била најснажнији израз његовог поучавања и борбе против глупости и сујеверја. Снежана Милојевић (*Релативизација појмова овде и тамо, свој и туђи у Доментијановом Животу Светога Саве*) сагледава путовања Светога Саве из угла феномена духовног заједништва односно заједничког духовног простора. Владимир Рогановић у раду *Барокни песник Живо Болица и почеци књижевности на народном језику у Боки Которској у XVII веку* описује допринос которског патриција „словинском“ бароку у књижевности Боке Которске.

О односу књижевних остварења и политике писао је Сава Стаменковић у раду *Политика и дијалекат: Иван Ивановић, шопски говор и приповетке из циклуса „Север – југ“*, где се описује рад писца са југа Србије и његови ставови о сукобу дошљачког и домаћег, динарског и шопског.

Етнологија се препознаје у радовима Милине Ивановић Баришић, Љубице Ђурић, Селене Ракочевећ, Ивице Тодоровића, Веселке Тончев и Миљане-Радмиле Радан Ускату. Милина Ивановић Баришић у раду *Породична слава код Срба у Румунији – Дињаши и Ченеј* указује на основне моменте Породичне славе као етничке одреднице Срба. Љубица Ђурић (*Контекстуализација језичких пејзажа српских говора у региону реке Мориша*) комбинује фотографије са конверзационим наративима о покојницима са циљем да документовање гробаља буде потпуније. Селена Ракочевећ (*Етнографија намењивања плеса покојнику у селу Свиници*) даје етнографски наратив овог ритуала и разматра га у контексту савремене плесне праксе ширег подручја Србије

и Румуније. Ивица Тодоровић својим радом *О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији – уводни приступ и перспективе* упућује на општи оквир проблематике етнолошких проучавања Срба у Банату и Румунији. Два рада посвећена су свадбеном обичају. Један говори о традиционалној, а други о савременој свадби. Веселка Тончева у раду *Традиционната сватба от Северен Банат (Сърбия) и сватбата на банатските българи – сравнително изседоване* даје напоредни преглед свадбених обичаја двеју области с циљем да се утврде општи модели и интерференције. Миљана-Радмила Радан Ускату (*Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења (симболика)*) описује свадбени обичај код Карашевака и упоређује их са другим српским заједницама из румунског Баната.

Мултиетнички контакти и етнички идентитет теме су радова аутора: Наталије Голант, Николае Маркова, Живе Милина, Октавије Неделку, Лидије Чолевић, Вацлава Штепанека. Наталија Голант у раду *Етнически активизам румын (влахов) Восточной Србији* описује етнички активизам Влаха у Источној Србији на основу прикупљеног материјала из Неготина и Бора. Николае Марков (*Защо карашовените не са българи?*) анализира антропонимију и фолклор Карашевака, а посебну пажњу посвећује обичајима: Крсно име или слава и Мартевица. Жива Милин у раду *Темишварски слависта Чезар Анреотесеј и његови радови о румунско-српском културним везама* даје биографију и кратки преглед радова овог слависте рођеног 1922. године. У коауторском раду *Срби у Букурешту – идентитет* Октавије Неделку и Лидије Чолевић разматра се данашње стање Срба и упоређује са претходним деценијама. Вацлав Штепанек (*Česi na Banatskoj vojnoj granici u prvoj polovini 19. veka*) описује кретање и живот чешких колониста који су се насељавали у равничарском делу Банатске војне границе.

Статус српског језика у Румунији испитивале су Биљана Сикимић и Светлана Ћирковић. Биљана Сикимић у раду *Vidljivost карашевског говора и јавном простору* утврђује колика је права видљивост карашевског говора и закључује да је он највидљивији у приватно-јавном простору гробља. Светлана Ћирковић (*Настава на српском језику у Поморишју данас*) бави се анализом три случаја организовања наставе на српском језику у поморишким насељима (Фелнак, Арад Гај и Велики Сенпетар).

Темама из православља посветили су се Саша Јашин и Дејан Попов. Саша Јашин у раду *Епископ темишварски Петар Племенити Петровић (1786–1800)* описује рад једног од најобразованијих и најслободоумнијих личности Срба у Темишвару крајем XVIII века. Дејан Попов (*Циркуларни протокол Православне српске парохије у Наћвали (1816–1834)*) описује Протокол и даје целокупни списак окружница.

О српској архитектури 18. века у Хабзбуршкој монархији писала је Михаела Власцеану (*18th century Serbian architectural principles in the former provinces of the Habsburg Empire, a case study on Banat and Hungary*), која анализира српске архитектонске принципе из XVIII века у два провинцијама Хабзбуршке монархије у Србији и Мађарској.

Музиком се бавила ауторка Марија Думнић у раду *Носталгија у интерпретацији тамбурашких оркестара у Темишвару 2016. године: староградска музика и тамбураштво*, где анализира музички репертоар инструменталних састава из Темишвара и села Дињаша кроз теорију носталгије.

Разноврсност тема о којима су аутори писали потврђује многобројне начине остваривања веза српског народа ван граница матице. Поново се показује да су споне нераскидиве у језику, веровањима, обичајима, књижевности, музици, историји, архитектури, у целокупној духовној и материјалној култури. Оваквом сарадњом, преточеном у писане трагове, споне српског народа могу се само ојачати и овековечити.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. IV, Number 2

Niš, (2018)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година IV, број 2

Ниш, (2018)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development /
главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 4, бр. 2 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2018 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116